

ANTONI RIERA I MELIS¹,

AMB LA COL·LABORACIÓ DE JOSEP-RAMON JULIÀ¹, JOSEP FERNÁNDEZ TRABAL¹, MANUEL BECERRA¹, SÍLVIA PLANES²,

ESTER REDONDO², CARMÉ OLIVERA³ I ANTONI ROCA³

CATÀSTROFE I SOCIETAT A LA CATALUNYA MEDIEVAL: ELS TERRATRÈMOLS DE 1427-1428

ABSTRACT

Catalonia, during the two-years period of 1427-1428, suffered strong and prolonged tectonic activity. This activity caused many victims and plenty material damages in La Garrotxa and the surrounding territories. The panic which followed after these destructive earthquakes collapsed social controls and caused unsolidary and disgregatin behavior in the people affected. As soon as the earth stopped shaking, the inhabitants of the devastated regions, who considered the catastrophe as God's punishment for their sins, tried to abate their fears and calm themselves carrying out expiatry practices. During a later fase, civil authorities reestablished the relatinship between persons and properties operating prior to the cataclysm. Thus, each fellow citizen was reisntalled in his own rank. During the Middle Ages natural calamities turned out as social cohesion factors, given the interpretation made by the existing powers.

1. INTRODUCCIÓ

En l'elecció del tema de la meva contribució a l'homenatge al professor Manuel Riu, hi han influït dos tipus de motivacions: la circumstància que el destinari hagi fet alguna aportació puntual però molt valuosa al camp de la sismicitat històrica⁴ i l'interès que ha suscitat en la societat, aquest estiu darrer, la mateixa reiteració dels

1. Universitat de Barcelona.

2. Centre Bonastruc ça Porta, Institut d'Estudis Nahmànides, Girona.

3. Servei Geològic de Catalunya.

terratrèmols. En poc menys de cinc mesos, els desplaçaments de les plaques tectòniques han provocat destruccions a Turquia, Grècia, Costa Rica, Taiwan i Mèxic. L'article, altrament, no és més que un avanç d'una recerca en curs sobre un important conjunt de sismes de l'època d'Alfons el Magnànim que es va esdevenir entre febrer de 1427 i juny de 1428.

Des del 1985, un equip d'historiadors⁵, coordinat per mi mateix⁶, col·labora amb el Servei Geològic de la Generalitat de Catalunya⁷ en la tasca de revisar críticament i ampliar amb nous testimonis la informació relativa als principals terratrèmols medievals continguda al darrer catàleg sísmic regional, la coneguda *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906* d'Eduard Fontserè i Josep Iglésies⁸. Després de cloure l'anàlisi de les fortes sotragades del 1373⁹, actualment estem treballant en la sèrie sísmica olotina, que, durant el bienni de 1427-1428, van afectar una àrea molt àmplia, a ambdues vessants dels Pirineus Orientals, i van semblar de runes la Catalunya Vella. La meua síntesi, per tal com encara no hem acabat l'estudi de les nombroses referències inèdites i recentment editades, no té més valor que el d'un acompte provisional, força més elaborat, tanmateix, que els que vam publicar el 1990¹⁰, 1993¹¹ i 1994¹². El segon quart del segle XV va cons-

4. Vegeu *infra*, p. 702, nota 23.

5. La composició del qual ha anat variant amb el pas dels anys.

6. Que, tot partint de les propostes formulades per alguns medievalistes italians experts en sismicitat històrica [Giulia Calvi i Alberto Caracciolo "Calamità paure risposte", *Quaderni Storici*, 55 (Bologna, 1984), pp. 5-154; i Emanuela Guidoboni, "Terremoti e storia", *Ibidem*, 60 (1985), pp. 653-838], vaig definir l'entramat teòric de la recerca ["Fuentes y metodología para el estudio de los sismos medievales en Cataluña", *Anuario de Estudios Medievales*, 17 (Barcelona, 1987), pp. 309-339] i n'he garantit, des de llavors, la continuïtat.

7. Que disposa d'una unitat d'avaluació del risc sísmic, creada per Enric Banda i impulsada actualment per Antoni Roca i Carme Olivera, astrofísics.

8. Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1971.

9. Que es va plasmar en dues publicacions: A. Riera Melis, amb la col·laboració de M. Becerra, A. Curto, B. Gómez, J.R. Julià i P. Tutusaus, "La societat catalana baixmedieval davant els sismes. I: Els terratrèmols de 1373", *Anuario de Estudios Medievales*, 16 (Barcelona, 1986), pp. 251-306; i C. Olivera, A. Riera Melis, J. Lambert, E. Banda i P. Alexandre, *The earthquakes of 1373 in the Pyrenees: effects in Spain and France*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994.

10. C. OLIVERA, A. RIERA MELIS i A. ROCA, "Study of the 1427 earthquakes in Catalonia", *Proceedings of the XXII European Seismological Commission General Assembly*, Barcelona, 1992, I, pp. 327-331; A. Riera Melis, "In search of archaeological remains corresponding to the earthquakes of 1427-1428 in la Garrotxa and la Selva", *Ibidem*, I, pp. 391-400.

11. A. RIERA MELIS, A. ROCA i C. OLIVERA, "Analysis of the Pastoral Visit of 1432 to the Diocese of Girona for the study of the seismic series 1427-1428 in Catalonia", *Historical Investigation of European Earthquakes*, Milà, CNR-Istituto di Ricerca sul rischio Sismico, 1, 1993, pp. 161-172.

12. C. OLIVERA, A. RIERA MELIS, B. MARTÍNEZ i A. ROCA, "Revision of the 1427 earthquakes in the Eastern Pyrenees. Delimitation of the epicentral area and intensity assessment for the March 15 and May 15 events", *Historical Investigation of European Earthquakes*, 2, 1994, pp. 169-180

tituir, per a algunes regions de la conca occidental de la Mediterrània, una època de reiterativa i intensa activitat sísmica. Les estructures administratives i eclesiàstiques de la Corona d'Aragó, durant el regnat d'Alfons el Magnànim, es veren obligades a coordinar i canalitzar l'heterogènia resposta oferta per les societats catalana i napolitana a les calamitats naturals; van haver d'adoptar mesures extraordinàries per tal de pal·liar les seqüeles dels terratrèmols de 1427-1428, 1448 i 1450, al Principat¹³, i del sismisme del 1456, al recentment incorporat *mezzogiorno* italià¹⁴. D'aquest conjunt de sacsejades sobresurten, per la quantia de les pèrdues humanes i materials que van provocar, les del bienni de 1427-1428, que, amb una intensitat estimada d'un grau IX o X de l'escala MSK, són les més intenses i destructives de què s'ha guardat memòria al nord-est peninsular.

La magnitud dels danys, la llarga durada i l'amplitud de l'àrea de percepció, que ultrapassà llargament les fronteres del Principat, van provocar, com ho palesa l'abundant documentació específica que ens ha arribat¹⁵, un fort impacte entre els coetanis i expliquen l'interès que l'esmentada sèrie sísmica va despertar i suscita encara entre els historiadors catalans.

2. LES FONTS ESCRITES I LA SEVA EXPLOTACIÓ HISTORIOGRÀFICA

L'actuació de les diverses administracions públiques, de l'episcopat, del clergat secular, d'algunes comunitats monàstiques i dels afectats van produir un ingent amàs de documentació oficial i privada, dispers arreu de Catalunya. La reacció immediata davant els successius sotragueigs ha quedat ben reflectida als Llibres dels Consells i als registres de les Clavaries consistorials, com demostren els arxius municipals de Girona, Olot, Vic, Cervera, Manresa, Terrassa i Tortosa. Per a analitzar les pèrdues humanes i materials, la reconstrucció de les infraestructures i la reconquesta gradual de la normalitat, són especialment expressius els protocols notariais de les àrees afec-

13. Les dades relatives als quals van ser recollides i analitzades, fa més de vint-i-cinc anys, per Eduard Fontserè i Josep Iglèsies a la seva coneguda obra *Recopilació de dades sísmiques*, pp. 123-192, 203-210 i 210-212]. Recentment, Roser Ssalicrú ha aportat informació inèdita -provinent del la Cancelleria Reial catalanoaragonesa- sobre el sísmic de 1448 ["Mataró 1453. Efectes i emmarcament del terratrèmol de 1448", *Full del Museu Arxiu de Santa Maria*, 46 (Mataró, 1993), pp. 3-21; "The 1448 earthquake in Catalonia. Some effects and local reactions", *Annali di Geofisica*, XXXVIII-3 (Roma, 1995), pp. 115-125].

14. Magníficament estudiat per Bruno Figliuolo, *Il terremoto del 1456*, Altavilla Silentina, 1988, 2 vols.

15. Malgrat les destruccions i pèrdues ocasionades tant pels agents físics i químics com per la incúria dels successius titulars.

16. Dipositats actualment a l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot -en endavant, AHCO- i a l'Arxiu Provincial de Girona -en endavant, APG-. Els han consultats ja parcialment Isidre Prades ["Els

tades, d'Amer i Olot especialment¹⁶, els registres de la Cancelleria Reial i de la Batllia de Catalunya¹⁷ i les visites pastorals¹⁸. L'impacte dels terratrèmols del 1427-1428 va ser molt intens entre els que els van viure: dos anònims escrivans i un tal Pere Mercet van considerar oportú guardar-ne record en una addenda marginal a un document d'Amer¹⁹, en un manuscrit de Montserrat²⁰ i en una escriptura privada de La Celler de Ter²¹, respectivament; el prior de la comunitat valenciana de Vall de Crist²² en va presentar una relació força truculenta i escatològica davant el Capítol General de l'orde de la Cartoixa, celebrat l'estiu d'aquell mateix any²³.

La historiografia coetània i immediatament posterior també va recollir l'esdeveniment. Hom pot trobar descripcions més o menys detallades del sismisme a la *Crònica hebrea anònima de Girona*²⁴, al *Noticiari de Joan de Torralles*²⁵, al *Llibre de*

terratrèmols de la sèrie olotina i el cas de la vila d'Amer", *Quaderns de la Selva*, 2 (Santa Coloma de Farners, 1988), pp. 103-112] i Xavier Puigvert [*La reconstrucció de la vila d'Olot després dels terratrèmols (1427-1433)*, Olot, Arxiu Històric Comarcal, 1996].

17. Dues de les principals seccions de l'Arxiu de la Corona d'Aragó -en endavant ACA- de Barcelona.

18. La del bisbat de Girona del 1432 [Arxiu Diocesà de Girona -en endavant, ADG-, P19] ha proporcionat, tant a Isidre Prades ["Els terratrèmols de la sèrie olotina i la vila d'Amer", pp. 103-112] com a nosaltres mateixos ["Analysis of Pastoral Visit of 1432" pp. 161-172], un ampli conjunt de referències precises i fiables sobre els efectes dels sismes en els nombrosos immobles eclesiàstics rurals de la Catalunya nordoriental. Important, encara que més escassa, ha estat també la informació aportada per les visites del bisbat de Vic corresponents al 1428 i al 1442 [Arxiu Diocesà de Vic -en endavant, ADV-, Visites Pastorals, vols. 1201 C i D].

19. *Anno IIIIe XXVII, XV mensis marcii, monasterium fuit dirutum per terremotum* [ACA, Monacals, Girona, Lligalls petits, 19]. Agraïxo la notícia d'aquesta nota a Manuel Rovira, de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona.

20. "Fou feta en Cathalunya gran terratrèmol en l'any M CCCC XXVII, e comensà lo vespre de les falles, lo disapte a nit, e durà dos anys continus, e sovint feyt grans terratrèmols, specialment lo die de Nostra Dona de Febrer de matí, a les VIII hores, e caygueren molts hedificis specialment una vidriera ho O de Sancta Maria de la Mar, en què moriren XXXXII persones" [Biblioteca de Montserrat, Manuscrit 988; ed. A. Olivar, "Sobre els terratrèmols dels anys 1427 i 1428 a Catalunya", *Medievalia*, 8 (Barcelona, 1988), p. 287].

21. Localitzada en aquesta vila gironina, en l'enderroc d'un mur, segons Eduard Fontserè i Josep Iglésies, que n'insereixen una deficient transcripció a la *Recopilació de dades sísmiques*, p. 149.

22. Situada al bisbat de Sogorb, al regne de València

23. Que ens ha arribat en dues versions: la de la Biblioteca Nacional de Austria [Ms. 3259, fols. 153 v-154 v], analitzada per Jordi Rubió ["Documents sobre els terratrèmols de 1427-28 a terres de Girona", *Miscel·lània Fontserè*, Barcelona, Gustavo Gili, 1961, pp. 357-375], editada i traduïda per Carlos del Valle [*Los terremotos de Girona de 1427 en la fuente hebrea*, Madrid-Girona, Aben Ezra-Ajuntmant, 1996, pp. 79-89]; i la de la Biblioteca Pública de Gdansk [Ms Mar. F.265], que ha estat editada i transcrita per Manuel Riu ["Una font polonesa per a l'estudi del terratrèmol de 1427", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV (Girona, 1979-1980), pp. 357-362] i per Carlos del Valle [*Los terremotos de 1427*, pp. 91-97].

24. Ed. C. del Valle, *Los terremotos de 1427*, pp. 37-77.

remenbrança de Joan Boada²⁶, a la *Crònica anònima* de València²⁷, al *Dietari* de Jaume Safont²⁸, als *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*²⁹ al *Llibre de Ceremonial o de Sollemnitats de Barcelona*³⁰ i a les dues principals cròniques municipals de la ciutat comtal, el *Manual de Novells Ardits*³¹ i les *Rúbriques de Bruniquer*³².

El cronista Jeroni Pujades, el 1550, ja va recollir, als arxius de la ciutat de Girona, un ampli conjunt de notícies relatives a l'esmentada sèrie sísmica per tal de redactar-ne una monografia. Sembla que la iniciativa –força innovadora per l'època– no va passar de l'estadi de projecte: tan sols ens n'han arribat les notes prèvies. El manuscrit, titulat *Flosculi*, va estar dipositat durant tota la segona meitat del segle XIX, arran de la desamortització de Mendizábal, a la Delegació d'Hisenda de Girona, on el van consultar i transcriure Enric C. Girbal³³ i Francisco Monsalvatje³⁴; avui es conserva a la Bibliothèque Nationale de França³⁵, a París.

Els esmentats terratrèmols, pel fet d'haver ensorrat parcialment tant els monestirs d'Amer, Camprodon i Banyoles com les ciutats d'Olot i Puigcerdà, van esdevenir, al segle XIX i primera meitat del XX, objecte de recerca dels historiadors de la Garrotxa i de les contrades circumdants: Francesc de Bolòs³⁶, Esteve Paluzie³⁷ i Joaquim Danès i Torras³⁸ els van estudiar, amb la poc rigorosa metodologia de l'època,

25. Ciutadà de Vic [“Noticiari català dels segles XIV y XV”, ed. E. Moliné y Brasés, *Butlletí de l'Ateneu Barcelonès*, I (Barcelona, 1915-1917), pp. 218-220].

26. Rector de Sant Iscle de Colltort, parròquia de la Garrotxa [Ed. J. Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España*, XIV, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, pp. 300-301].

27. Ed. J. Ssanchiz Sivera, *Dietari del Capellà d'Anfs el Magnànim*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1922, p. 131, nota 2.

28. Ciutadà de Barcelona i escrivà de la Diputació del General [Ed. J. M. Sans i Travé, Barcelona, Fundació Noguera, 1992, pp. 21-22 i 23-24].

29. Ed. Ll. Cases-J. Fernández Trabal-L. Pagarolas, I, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, pp. 51 i 53.

30. Ed. A. Durán y J. Sanabre, I, Barcelona, Institució Patxot, 1930, pp. 39-40.

31. Ed. F. Schwartz y F. Carreras Candi, I, Barcelona, Henrich y Cia., 1892, p. 258.

32. Ed. F. Carreras Candi y B. Gonyalons, V, Barcelona, Henrich y Cia, 1916, pp. 18 i 23-24.

33. Que en va publicar una transcripció: “Miscelánea histórica”, *Revista de Gerona*, 13 (Girona, 1889), pp. 48-61, 75-84, 116-125, 140-148 i 164-168.

34. Que en va seleccionar uns quants paràgrafs i els va editar a *Colección Diplomática del condado de Besalú*, III, Olot, J. Bonet, 1906, pp. 350-382.

35. Collection Baluze, ms. 238, fols. 78r-86r.

36. *Noticia de los extinguidos volcanes de la villa de Olot y de sus inmediaciones hasta Amer, y de los nuevamente descubiertos, todos en la provincia de Gerona*, Barcelona, Herederos de la viuda Pla, 1841, pp. 4-5.

37. *Olot, su comarca, sus extinguidos volcanes, su historia civil, religiosa i local*, Barcelona, J. Japús, 1860, pp. 60-69.

38. *Preterits Olotins*, Olot, Aubert, 1937, pp. 32 i 464-465; *Història d'Olot*, Olot, Aubert, V, 1977, pp. 789-848 i 849-904.

a les seves monografies locals. Gairebé totes aquestes referències bibliogràfiques van ser recollides i analitzades, els anys cinquanta i seixanta, per Eduard Fontserè i Josep Iglésies, amb les quals van redactar una extensa i solvent síntesi de la sèrie olotina³⁹ a la *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes*⁴⁰. L'innovador treball -més bibliogràfic, tanmateix, que no pas arxivístic- va despertar entre els historiadors catalans coetanis i posteriors una certa sensibilitat per la informació relativa a la dinàmica del sòl; en són una bona prova les aportacions de Jordi Rubió⁴¹ i Manuel Riu⁴². Recentment, arran de la difusió de la nostra recerca específica, dos joves historiadors universitaris gironins, Isidre Prades i Xavier Puigvert, han redactat dos nous i ben documentats estudis de microhistòria⁴³.

3. L'ACTIVITAT SÍSMICA DEL 1427-1428 I ELS SEUS EFECTES

Després de revisar la informació reunida per Eduard Fontserè i Josep Iglésies al seu catàleg sísmic, de consultar l'apareguda després i d'analitzar les dades inèdites resultants de la nostra recerca arxivística, hem pogut establir que la terra, en ambdues vessants dels Pirineus Orientals, va tremolar, amb intensitat diversa, pràcticament tot el primer semestre de l'any 1427. Es van produir sotragueigs el 23 de febrer, l'1, 2, 3, 7, 13, 14, 15, 19, 21 i 22 de març, el 2, 12, 22 i 23 d'abril, el 15 i el 25 de maig, el 4, 8, 12 i 17 de juny. Després d'uns quants mesos de calma, les sotragades van recomençar el 25 de desembre de l'any esmentat i es van repetir el 2 de febrer i el 26 de juny de 1428. Aquesta llarga seqüència sísmica va assolir les intensitats més altes entre el 13 i el 19 de març de 1427, a Amer, el 15 de maig, a Olot, el 17 de juny, a Caldes de Malavella, i el 2 de febrer de 1428, a Comprodon i Puigcerdà.

Els sacseigs van ser percebuts en una àrea molt extensa, al triangle comprès entre Avinyó, Mont-de-Marsan i La Sènia⁴⁴. La zona damnificada -com acostuma a succeir- va ser tanmateix força més restringida, tot quedant circumscrita a les terres compreses entre Salses⁴⁵, Tolosa del Llenguadoc⁴⁶ i Tortosa⁴⁷.

39. Encara no superada.

40. Pp. 99-192.

41. "Documents sobre els terratrèmols de 1427-28 a terres de Girona", *Miscel·lània Fontserè*, Barcelona, Gustavo Gili, 1961, pp. 357-375.

42. Vegeu supra, p. 702, nota 23.

43. Vegeu supra, p. 702, nota 16.

44. C. del VALLE, *Los terremotos de Girona*, p. 48. E. Fontserè-J. Iglésies, *Recopilació de dades sísmiques*, p. 189.

45. ACA, C, reg. 2756, fols. 73v-76v.

46. M. PRIN, "Le couvent des Jacobins de Toulouse victime des tremblements de terre de 1427-1428", *Mémoires de la Société Archéologique du Midi de la France*, 52 (Toulouse, 1992), pp. 87-96.

47. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 2440, 2 de febrer de 1428.

Les destrosses van ser especialment fortes a Amer, on van caure la major part del monestir i dels immobles de la vila. La magnitud de les pèrdues va provocar una forta tensió emotiva entre els afectats. El 31 de març, quinze dies després de la catàstrofe, la comunitat -desbordada pels esdeveniments- facultà un dels seus membres, el monjo Rafel Artés, per sol·licitar del bisbe de Girona i dels seus vicaris i oficials que li permetessin instal·lar almoiners a les parròquies per a recollir recursos amb què poder finançar la reconstrucció del monestir. L'abat, Raimon Sagràs, a l'acta de nomenament del procurador, fa incloure al notari una vívida i detallada descripció del sisme i dels seus desastrosos efectes.

*Scientes et attendentes quod die sabbati que erat XV dies mensis marcii, circa mediam noctem ipsius diei, propter terremotum, quartam partem merlatorum sive garlande cloquerii nostri monasterii periecit supra voltam ecclesie beate Marie dicti monasterii, et ipsam voltam ilico totaliter diruit et periecit, tan supra altare maius quam supra cathedras ipsius cori, et ipsum altare et cathedras fregit et dissipavit, et quartam partem claustrorum ipsius monasterii similiter diruiuit. Et in sequentibus diebus usque nunc continue, tam de die quam de nocte, propter dictum terremotum, universa et singula hospicia et edificia et menia omnino fuerunt et sunt diruta et dissipata, taliter quod nunc aliqua habitatio in ipso monasterio non est infra quam domo possit sustentare. Scientes et etiam attendentes quod similiter omnia et singula hospitia ville de Amerio sunt totaliter diruta, taliter quod nullus homo nunc habitat infra dictam villam, propter quod nos amissimus census et quasi maiorem partem valoris dicti nostri monasterii*⁴⁸

Les notícies provinents d'Amer, malgrat que no esmentaven víctimes mortals, van desencadenar immediatament un corrent de solidaritat en les contrades circumdants. Els consellers de Girona, tot autoatorgant-se la funció de representats dels damnificats, informaren amb detall, el 10 d'abril, Alfons el Magnànim de l'abast de l'estrall. La relació que feren dels fets no es sinó una traducció lliure al català de l'abans esmentada⁴⁹, que devien haver conegut per mitjà del bisbe. Més alarmants van

48. APG, Notarials, Amer, prot. 159, fol. 28 v.

49. "Lo monastir de monjos negres de madona Santa Maria d'Amer, luny d'aquesta ciutat per tres lleugues, és estat del tot enderrocat, del qual monastir primerament, un disapte vers les onze hores en la nit, a quinze del dit mes de mars, caygué la església e partida del claustre, fort soptadament e ab gran brugit...Aprés, senyor, que la dita església fou, segons dit és cayguda, són estades enderrocades totes les cases del dit monastir e tots los alberchs e cases del dit lloch d'Amer, que eren en setanta o vuitanta fochs, e una molt fort capella de Sant Miquel. Per la qual dirucció e destrucció los poblats en lo dit loch han perduts tots los viures e quaiç tots bens mobles, romanents en desolada e extrema necessitat" [Biblioteca Nacional de França -en endavant, BNF-, Ms. Baluze, 238, fols. 80 v-81 r. Ed. E. C. Giral, "Miscelánea Histórica", pp. 56-59; F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, pp. 355-356. Cit. E. Fotserè-J. Iglésies, *Recopilació de dades sísmiques*, p. 133].

ser encara les informacions que arribaren, les setmanes següents, d'Olot, Camprodon, Puigcerdà, Sant Joan de les Abadesses, Castellfolit de la Roca, Besalú, Querolbs, Banyoles, Castelló d'Empúries i de molts masos i veïnats de les valls de Bianya i d'En Bas⁵⁰, on les successives sotragades havien provocat ja pèrdues de vides humanes. La sotbatuda amb el saldo més alt de morts va ser, amb gran diferència, la del 2 de febrer de 1428. Quan la majoria dels habitants de les àrees damnificades pels sismes de l'any anterior, arran del decreixement de l'activitat sísmica⁵¹, havien retornat, després de viure uns quants mesos en tendes i cabanes per la rodalia, a les malmeses cases dels nuclis urbans⁵², es va produir, a dos quarts de nou del dia de la Candelera, en una jornada festiva i a l'hora que una part considerable de la feligresia estava reunida, participant en l'ofici de benedicció de la cera, a les respectives esglésies, un nou i molt fort tremor. La concentració puntual de la gent, el fet que els immobles encara no haguessin estat consolidats i la intensitat del sisme n'expliquen l'alta magnitud de les pèrdues humanes i materials.

Víctimes documentades del terratrèmol del 2 de febrer de 1428

<i>Localitat</i>	<i>Nombre de morts</i>	
	<i>Jurats de Girona</i>	<i>Joan de Torralles</i>
Puigcerdà	300	140
Camprodon	200	100
Castellfolit de la Roca	80	85
Sant Joan de les Abadesses	40	40
Olot	18	15
La força de Bellpuig	13	9
La Ral	9	
Castelló d'Empúries	6	
Ripoll	1	
Girona	1	
Total	659	318

50. X. PUIGVERT, *La reconstrucció d'Olot*, pp. 21-22.

51. "Les vegades en les quals se continuave lo dit terratrèmol eren pus lentes e suaues, pensant la gent que Nostre Senyor nos hagués perdonat": A. Duran-J. Sanabre, *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, p. 40

52. "La gent, anujant-se de jaura per les barraques, tornaren reparar las casas e habitar en aquellas los demás": "Noticiari català del segle XIV", p. 230.

Aquestes xifres apareixen inserides, respectivament, a la carta que els regidors de Girona van adreçar, el 10 de febrer, vuit dies després del terratrèmol, a Alfons el Magnànim⁵³, per tal d'informar-lo de la magnitud de l'estrall i al noticiari, quelcom posterior, de Joan de Torralles⁵⁴. El *Cronicó de la seu de Girona* especifica que, només dintre els temples de la diòcesi, van morir més de mil persones⁵⁵. D'aquestes tres xifres, malgrat que la discordança quantitativa no permet conferir-los un valor absolut, hom pot deduir-ne que la mortalitat generada pel sisme de febrer a la Catalunya Vella va ser forta, especialment si tenim en compte que els esmentats nombres es refereixen només als nuclis de concentració poblacional i no inclouen les pèrdues que van experimentar les famílies rurals disperses per masos, bordes i altres explotacions rurals, molt abundants a les contrades prepirinenques i pirinenques.

La llarga i intensa sèrie sísmica va causar també fortes destrosses en més indrets del bisbat de Girona. La documentació i l'arqueologia han palesat enrunaments importants a Osor, Sant Feliu de Lloret, Les Planes, Sant Feliu de Pallerols, Sant Martí de Llèmena, Mieres, Ridaura, el Mallol, Sant Esteve d'En Bas, Santa Pau, La Cellera de Ter, Caldes de Malavella, Vallfogona del Ripollès, Sant Pere de Milany, Vidrà, Núria, Sant Julià de Cabrera, Sant Feliu de Guíxols i als castells d'Anglès i d'Hostoles. Els esfondraments totals i parcials d'immobles degueren provocar, en totes aquestes localitats, un nombre important de ferits. Els danys van ser també considerables a Barcelona, on va caure la rosassa de Santa Maria del Mar, es van esquerdar alguns murs del Castell Nou i del Palau Major, i es van ressentir moltes cases. Ales valls del Tec i de la Tet, a Prats de Molló, Arles, Ceret i Perpinyà, la magnitud dels menyscapes va ser, en canvi, quelcom inferior. Ni tan sols la Catalunya Nova no es va salvar de desperfectes, com ho palesen tant les esclètxes que es van obrir a la casa del Consell de Cervera i als castells de Castellví de Rosanes⁵⁶, Savallà i Argençola, com la caiguda de pedres registrada a la fortalesa de Tortosa.

Les estructures productives i de distribució⁵⁷ de nombroses regions de la Catalunya Vella van sortir també força malmeses⁵⁸ dels terratrèmols, que van destruir,

53. F. MONSALVATJE, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1868, pp. 373-374.

54. "Noticiari català dels segles XIV y XV", p. 220.

55. *Anno M.CCCC.XXVII, die festi Purificationis, ... fuit magnus terremotus, non antea visum nec auditus...et, propter maximas tres concussiones quae fuerunt in terra illo die, dicitur quod interierunt, in eodem die, intus ecclesias, audientes divinum officium, ultra milla personas* [J. Villanueva, *Viage a las iglesias*, XIV, p. 32. F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1857, p. 353].

56. Analitzades recentment per R. Salicrú ["*Propter vetustatem et terremotum*. Els terratrèmols de 1427-1428 i el castell de Castellví de Rosanes", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, [en premsa].

57. Com camins, ponts, recs, molins, obradors, etc.

58. I. PRADES, "Els terratrèmols i la vila d'Amer", pp. 107-108. X. PUIGVERT, *La reconstrucció d'Olot*, pp. 23-28

a més, quantitats importants dels recursos econòmics acumulats a l'àrea devastada⁵⁹.

Una de les seqüeles més freqüents dels sismes, fins i tot dels de mitjana intensitat, és la modificació dels aquífers. Després de les sotragades del mes de març, mentre s'estrucaven algunes fonts antigues, com les termals de Caldes de Malavel·la⁶⁰, afloraven nous ullals en molts indrets de les regions afectades⁶¹. Força menys sovintejades acostumen a ser, en canvi, les emanacions de gasos. Un dels terratrèmols, el del 23 d'abril, va provocar a la muntanya de Lloret Salvatge, una àrea d'antiga activitat volcànica, l'aparició de solfatares. Aquest fenomen, d'efectes letals per a animals i persones⁶², va constituir, per als principals testimonis coetanis⁶³, un dels tret més distintius de la sèrie sísmica olotina.

4. LA RESPOSTA DELS AFECTATS

Les societats medievals -com ha demostrat J. Delumeau⁶⁴- albergaven sistemàticament una alta taxa de pànic latent, generalitzat; la por a la fam, a la malaltia, a la guerra, a les forces de la natura, a la mort, al propi cos o al més enllà havia penetrat profundament en els individus, especialment en els dels estrats subalterns, i constituïa, fins i tot en els períodes de normalitat, una constant de la seva existència. Les autoritats polítiques i religioses fomentaven aquesta sensació difusa i permanent de pànic, per tal com constituïa un important mecanisme de contenció de les crítiques, de control ideològic, de cohesió social i de resistència en les situacions de crisi⁶⁵.

59. Els consellers de Girona, a la carta que van adreçar al sobirà, l'informen de l'estat de pobresa a què han quedat reduïts els veïns d'Amer: *per la qual dirucció e destrucció los poblats en lo dit lloch han perduts tots los viures e quaix tots los bens mobles; romanents en desolada e extrema necessitat, sinó que per aquesta ciutat i los lochs d'aquesta vegueria són estats soccorreguts de viures e de diners per llur sustentació* [BNF, Ms. Baluze, 238, fol.81 r. Ed. E. C. Giralt, "Miscelánea Histórica", pp. 56-59; F. Monsalvatge, *Colección Diplomática*, III, doc 1859, p. 356].

60. C. DEL VALLE, "La fuente hebrea", *Terremotos de Girona*, p. 52.

61. Com a Sant Julià de Ramis o Viladonja: C. del Valle, "La fuente hebrea", *Terremotos de Girona*, pp. 52, 64 i 72.

62. F. MONSALVATJE, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1861, pp. 363-364, i doc. 1864, p. 369. C. del Valle, "La fuente hebrea", *Terremotos de Girona*, p. 84. E. Moliné, "Noticiari dels segles XIV i XV", p. 220.

63. Com els jurats de Girona [F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1861, pp. 362-363], l'anònim autor de la crònica jueva de Girona [C. del Valle, "La fuente hebrea", *Terremotos de Girona*, p. 76], el prior de la Cartoixa de Vall de Crist [C. del Valle, "Relación cartujana de Viena" *Ibidem*, p. 84; "Relación cartujana de Polonia", *Ibidem*, p. 94] o Joan de Torralles [E. Moliné, "Noticiari dels segles XIV i XV", p. 220].

64. *La peur en Occident*, Paris, Fayard, 1978.

65. *Divenendo una struttura inerente alla vita sociale, il panico soffoca tutte le forme di distruzione prima ancora che esse si manifestino. Principio di un continuum infinito della vita sociale, il panico laten-*

Els fantasmes de la por necessiten, per sobreviure dins el cos social, imatges que els suscitin, escenes de catàstrofes que els alimentin. Les calamitats naturals provoquen explosions de terror. Aquesta feredat puntual subsegüent a un sisme o a una inundació no és sinó el pas del pànic potencial a l'ansietat de fet, una manera activa de viure l'angoixa en la seva forma irruptiva i desestructuradora⁶⁶.

a. El pànic col·lectiu i la desestructuració de les pautes de comportament

Un sisme d'alta intensitat constitueix una autèntica catàstrofe, si més no en el sentit que geòlegs i sociòlegs donen a aquest terme: és un fet sobtat, imprevist i que produeix canvis de situació importants als éssers que afecta, els quals no són capaços de tolerar-lo d'una manera total o parcial⁶⁷.

Un terratrèmol arriba de cop, amb una rapidesa superior a la capacitat de reacció dels receptors, de forma imprevista, sense que la seva gènesi hagi estat detectada pels "experts"; capgira el curs de les coses, trencant-ne el seu ordre regular⁶⁸, i provoca un pànic fort i generalitzat a l'àrea malmesa. Aquest terror inicial desencadena entre els afectats comportaments compulsius, descontrolats i, fins i tot, autodestructius; hi suscita un contagi de l'alarma -els signes aliens de feredat incrementen l'angoixa de cada individu- i un impuls de fuga. La propagació de la por esdevé de sobte incontrolable. Cada persona, obsessionada per la pròpia seguretat, es desenten de les altres. Per tal de fugir d'un perill mortal, els individus es destrueixen els uns als altres. El pànic, en un primer estadi, lluny d'actuar com un factor de cohesió, suscita, doncs, entre els damnificats tendències a la disgregació i a la in solidaritat. En un sector majoritari de la societat, el terror genera un viu afany de salvació individual, de supervivència a expenses de les persones i dels béns dels veïns i conciutadans. La païra, en un altre segment de la col·lectivitat, desborda, en canvi, la capacitat de resposta i hi provoca una passivitat impotent, que convertirà els seus membres en víctimes propiciatòries de la "massa en fuga"⁶⁹. Les situacions d'emergència, pel fet de desreglamentar les con-

te non soltanto consacra e legittima i processi di decomposizione e destrutturazione, ma fortifica anche i legami sociali nello sbandamento generato dalle istituzioni agonizzanti: H.P. Jeudy, *Panico e catastrofe. La cultura del disastro e l'estasi del rischio*, Genova, Costa & Nolan, 1997, p. 34.

66. H.P. JEUDY, *Panico e catastrofe*, p. 25.

67. S. REGUANT, "Catàstrofes geològiques", *La catàstrofe i el catastrofisme*, Barcelona, 1994, p. 45.

68. S. REGUANT, "Catàstrofes geològiques", p. 45.

69. Terme utilitzat per S. Gassi Fiorentino en l'anàlisi de les seqüeles socials del sisme del 1703 a l'Umbria ["Nella sera della Domenica...". Il terremoto del 1703 in Umbria: trauma e reintegrazione", *Quaderni Storici*, 55 (Bologna, 1984), p. 147].

ductes, generen, doncs, simultàniament, en les societats afectades, impulsos agressius i suïcides⁷⁰.

Durant el bienni de 1427-1428, a Catalunya, les forces desfermades de la natura, a més de sotragar el sòl, modificar-ne la tectònica⁷¹ i provocar fortes remors⁷², van desconjuntar les bigues i les parets de tota mena d'immobles⁷³, van esfondrar les construccions damunt dels seus ocupants, privant-los d'un enterrament en lloc i amb cerimonial adients⁷⁴, i van afavorir, en aquelles àrees on la fusta jugava un paper important en les estructures dels edificis, l'aparició d'incendis entre els enderrocs⁷⁵. Aquest conjunt de fenòmens esfereïdors, recuat per emanacions d'aigües⁷⁶ i de gasos letals⁷⁷ que produïen un brogit ensordidor⁷⁸, va generar entre els supervivents una gran angoixa, una autèntica histèria col·lectiva⁷⁹. Els habitants de les àrees devastades, espantats davant la caiguda indiferenciada dels bastiments, van fugir precipitadament de les respectives llars, amb els fills, tal com anaven vestits, alguns fins i tot nus⁸⁰, cap

70. H.P. JEUDY, *Panico e catastrofe*, p. 13.

71. *¿Quién no se llena de espanto cuando ve cómo se estremecen las montañas, cómo se desmoronan las eminentes colinas?*: C. del Valle, "La fuente hebrea", *Terremotos de Girona*, p. 66.

72. El sisme del 23 d'abril va provocar, segons els jurats de Girona, "un gran brigit a manera de un gran tro" [F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1861, p. 362].

73. *¿Quién puede permanecer en pie si Dios no le da vigor cuando vemos a las vigas de nuestras casas que se alejan uno o dos codos del lugar de su asentamiento y luego vuelven a su posición inicial, cuando vemos que los muros huyen de sus bases, que se alejan y luego se acercan, que se inclinan y prosternan diez codos y luego alzan sus cabezas?* [C del Valle, "La fuente hebrea", p. 68]. *In dictis civitatibus [Barchinone et Gerunde] magno terrore percussis fuerunt quia omnia hospitia magnibus trabis et lignis sustentata* [C. del Valle, "Relación Cartujana de Viena", p. 82].

74. *Las casas se derrumban matando a los hombres. Allí mueren y allí tiene lugar su tumba, porque las rocas los cubrirán y las vigas los ocultarán ...y ...permanecerán ocultos bajo las piedras o las vigas hasta que venga nuestro redentor*: C. el Valle, "La fuente hebrea", p. 66

75. Tant a Camprodon com a Puigcerdà, on la fusta de pi preponderava a les cases, el foc va recruar les fortes destrosses del sisme del 2 de febrer [F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1868, p. 374; "Llibre de remenbrança de Joan de Boades", ed. J. Villanueva, *Viaje literario*, XIV, p. 301]

76. *Se resquebrajó la tierra...Se produjeron cincuenta grietas; de cuatro de ellas salían chorros de agua como elevadas columnas que ascendían (hasta) cincuenta codos de altura cada uno de ellos* [C. del Valle, "La fuente judía", p. 60].

77. Vegeu *supra*, p. 708.

78. Que els jurats de Girona, en la seva precisa descripció de l'esdeveniment, no van oblidar: "per la dita montanya on són los dits fums s'estén brogit, en tal manera que si totes quantes manxes ha al mon hi bufaven no seria major brogit" [F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1861, p. 365]

79. "Tota la gent de la dita ciutat romàs molt espentada e plena de gay" [A. Duran-J. Sanabre, *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, p. 39]. *Propter que ibidem quamplures christianos constitutos esse in magnis angustiis et tribulacionibus et timoribus* [C. del Valle, "Relación cartujana de Polonia", p. 96].

80. *Et fugiunt cum parvulis suis aliqui etiam nudi, homines et mulieres de habitationibus suis, terremotus timore percussi vel perterriti*: C del Valle, "Relación cartujana de Polonia", p. 96.

als horts i camps de la rodalia. Les evacuacions dels recintes urbans, pel fet d'efectuar-se desordenadament, van provocar tumults que elevaren les xifres de ferits i de morts: entre les víctimes provocades pel terratrèmol del 2 de febrer de 1428 a Santa Maria del Mar, a Barcelona, una part van deperir esclafats, no per les pedres despreses de la rosassa sinó sota els peus dels avalotats fugitius⁸¹.

Un seguit de sacsejades intenses va malmetre, doncs, els equilibris interns de la societat, va provocar una pèrdua sobtada dels respectius *status*. Tothom, sota els efectes del pànic, va perdre el control dels seus gestos. Membres de tots els col·lectius, quan els bastiments començaren a trontollar, van fugir esfereïts, cridant i trepitjant-se els uns als altres, de les seves respectives mansions i tuguris cap als espais oberts, on es van barrejar, prescindint de divisòries socials o morals. Les forces desfermades de la natura no van respectar monestirs, esglésies, murades, castells, palaus ni torres⁸²; els sismes van transformar en trampes mortals els símbols mateixos de la seguretat i del prestigi civils i espirituals, desbordant l'experiència personal i la capacitat d'anàlisi dels testimonis. La reacció immediata dels afectats pels terratrèmols de 1427-1428 no va ser, doncs, gaire distinta de la que suscitaria, entre els seus descendents actuals, un sisme d'identica intensitat.

Veure's lliure dels enderrocs només va significar, per als supervivents, una atenuació del paroxisme inicial, passar del pànic irreflexiu a la païra conscient, no pas el retorn a la normalitat. Un cop lluny dels edificis, restablerta parcialment la immobilitat del sòl, cada un dels fugitius degué procurar reunir-se amb els parents per tal de calibrar els menyscapes que l'esdeveniment havia provocat en la família i el patrimoni. La pèrdua o les lesions dels familiars afegiren dolor a la por. Els damnificats, en una segona fase, devien mesurar la magnitud del perill de què havien escapat, es devien apercebre de la gran fragilitat de l'home i del seu hàbitat davant les forces de la natura, devien sol·licitar la protecció divina i dels sants taumaturgs locals⁸³ i devien intentar en resoldre les necessitats més peremptòries, de menjar i vestir. Ja més assossegats, en un tercer estadi, devien observar que el sisme, deslegitimant la jerarquització socials vigent, havia col·locat tots els membres de la col·lectivitat en un mateix

81. "E més, se seguí cas molt desastrat dins l'esglea de Madona Sancta Maria de la Mar, la qual, com lo propdit terratrèmol se seguí, ere plena de poble, molts dels quals volgueren exir per cascuns dels portals de la dita esglea. E al exir del portal major, plach a Nostre Senyor que la O la qual era sobre lo dit portal se desvià per lo dit terratrèmol e caygueren-ne diverses pedres e moriren-hi bé XXV persones, entre homes, dones e infans, los quals, al exint del dit portal, foren ferits per les dites pedres; ultra los quals n'hi moriren alguns offegats e premuts, com per cuyta de exir se lançassen o cayguesen los uns sobre los altres" [A. Duran-J. Sanabre, *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, p. 40].

82. "Moltes isglésies de diverses parròquies e moltes torres e cases que eren molt forts [s'han enderrocats], la reparació de les quals és inestimable" [F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1859, p. 356; L. Constans, *Diplomatari de Banyoles*, IV, doc. 1058, p. 191]. Vegeu també *supra*, pp. 703-708.

83. Vegeu *infra*, p. 728.

pla, devien recordar que la terra va començar a moure's sobtadament i devien arribar a la conclusió que la tragèdia podia repetir-se en qualsevol moment.

La desconfiança envers el futur immediat, les rèpliques que van seguir els sistemes més forts, el mal estat de molts d'immobles i l'enfardament de les vies de comunicació devien induir força famílies a no reintegrar-se a la llar, a continuar als camps de la rodalia. Fins i tot ni a les contrades mediterrànies, especialment durant l'hivern, hom no pot resistir, tanmateix, a la intempèrie un període llarg de temps. Els fugitius, després d'intentar dormir unes quantes nits a l'aire lliure, van començar a construir als horts i als sementers on s'havien refugiat tendes i barraques per a protegir-se de les inclemències del temps i garantir-se un mínim d'intimitat. El procurador de l'abat de Ripoll, després d'obtenir-ne garanties que no fugirien, va traslladar fins i tot els reclusos de la presó d'Olot a unes barraques que havia fet construir expressament al verger de Palau⁸⁴. Entorn d'uns nuclis urbans enderrocats, sorgiren, doncs, unes corones de construccions lleugeres, menys confortables però més segures que els immobles convencionals⁸⁵.

Viure sota el pes de la por, lluny de casa, envoltat d'estranyys, sense poder treballar i compartint els pocs queviures disponibles a la zona o enviats des de les àrees veïnes⁸⁶ també devia constituir per als homes medievals una situació d'emergència. En aquests escenaris especials, subsegüents als cataclismes, no tan sols continuen prosperant l'agressivitat⁸⁷ i l'egoisme sinó que hi arrelen també la maledicència, els robatoris, els rumors i les crítiques als poders constituïts. Els refugiats procuraven recuperar de les respectives llars els diners, les reserves de viandes, la roba d'abric i l'aixovar no destruïts pels enderrocs: la vídua de Jaume Molera, una de les víctimes mortals del terratrèmol d'Olot, el 27 de maig, només dotze dies després del traspass, fa inventariar les seves propietats i ordena buidar la casa ensostrada i traslladar-ne tots els béns mobles a l'hort de Jaume Clos⁸⁸. En el decurs de

84. AHCO, Notarials, Olot, Manual de la Cort, 1426-1428, fols 46r i 61v; cit. X. Puigvert, *Reconstrucció d'Olot*, p. 24, nota 18.

85. Les fonts coetànies reflecteixen aquestes migracions locals a Amer [F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1859, p. 355; C. del Valle, "La fuente hebrea", p. 44], Olot [X. Puigvert, *Reconstrucció d'Olot*, p. 23], Puigcerdà [F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1856, p. 352], Girona [C. del Valle, "La fuente hebrea", p. 48], Barcelona [A. Duran-J. Sanabre, *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, p. 39], Cervera [Arxiu Històric Comarcal de Cervera, *Llibre de Consells*, 1428, fol. 24.] i Arles de Tec [B.J. Alart, *Inventaire-sommaire des Archives Départementales antérieures a 1790. Pyrénées Orientales, Archives civiles, Serie B*, Paris, 1886, p. 155].

86. Vegeu *supra*, p. 708, nota 59, i *infra*, pp. 728-729.

87. Pere Güell, ciutadà de Girona, amb l'ajut de set homes armats, va assassinar, la primavera de 1427, Nicolau Anglès, cònsol de la dita urbs, *coram quodam tentorio in quo dictus Nicholaus, ratione terremotus, inhabitare solebat* [Aca, C, reg. 2491, fols, 83r-83v].

88. AHCO, Notarials, Olot, Manual de la Cort, 1426-1428, fol 26v; cit. X. Puigvert, *La reconstrucció d'Olot*, p. 23, nota 17.

les anades i tornades del recinte urbà, alguns dels desplaçats devien practicar el saqueig en els barris menys vigilats. Cada família aixecava la barraca amb troncs i branques tallats als boscatges veïns o amb bigues i teules sostretes de les cases enderrocades, sense preocupar-se gaire de qui era el propietari de la forest o de l'immoble espoliats⁸⁹ ni si la nova construcció lesionava els drets dels confrontants⁹⁰. Algunes de les persones que no disposaven de terra a la rodalia alçaven la tenda, tot al·legant que era provisional, allà on es trobaven, sense demanar autorització al titular. Aquestes discordances entre les necessitats dels uns i els drets dels altres, entre els interessos col·lectius i els individuals, provocaven, a les àrees devastades, injúries, baralles i enfrontaments. La incapacitat de les autoritats per a preveure la catàstrofe elevaven el nivell de les crítiques dels afectats, que els atribuïen una part de la seva desgràcia. Els rumors -com molt bé ho ha assenyalat J. Delumeau⁹¹- eren la manifestació d'una angoixa generalitzada i, ensems, el primer estadi d'un llarg procés de recuperació de la normalitat. Amb els rumors -formulats sovint en un llenguatge merament simbòlic-, les societats medievals van clarificar situacions que havien esdevingut insuportables i en van identificar les presumptes causes.

Aquestes conjuntures adverses constueixen gairebé sempre una dura prova per a la convivència civil, per tal com en posen en qüestió els mateixos fonaments. Les comunitats, transitòriament alliberades de controls socials i ideològics, substituïen l'ordre jeràrquic per l'anarquia, una situació en la qual les contradiccions internes esdevenien més paleses i les crítiques es formulaven amb més contundència i claredat. La inèrcia acumulada per les col·lectivitats complexes, com les medievals, és, tanmateix, tan gran que rarament resulten col·lapsades per una calamitat. Les formacions socials longeves disposen de mecanismes efectius de regeneració, cosa que explica que els supervivents d'una catàstrofe natural, després de la crisi inicial, caracteritzada pel pànic, la desorientació i la insolidaritat, hi reaccionin en contra i, posant en joc tots els seus recursos mentals i la seva experiència col·lectiva, hi oposin una resistència cada cop més articulada.

b. Les mesures expiatòries i la reconquesta de la normalitat

Els esdeveniments naturals destructius sobrepassen el nivell d'anàlisi propi de les comunitats medievals més representatives, les quals, incapaces de formular-ne una explicació racional, lògica, recorren a plantejaments mítics, simbòlics, que

89. Vegeu *infra*, p. 729.

90. Vegeu *infra*, p. 730, nota 196.

91. *La peur en Occident*, p. 176.

confonen les “causes” amb les “culpes”. Les societats preindustrials es solen considerar gairebé sempre mereixedores de les catàstrofes que periòdicament les afecten; una sequera, una inundació o una pedregada no són concebudes normalment com a fenòmens físics, ahumans. Una de les diferències substancials que separa la civilització occidental contemporània de les anteriors consisteix precisament en les dificultats d’aquestes per a acceptar que els cataclismes són processos externs, independents, heterogenerats respecte a les col·lectivitats que els pateixen.

Les societats europees, fins a la darrerïa del segle XVII, van tendir a considerar les calamitats -d’acord amb una concepció providencialista de la història- com a trencaments puntuals del pacte que uneix l’home amb el Creador, com a manifestacions inequívokes d’un -sempre justificat- furor diví, com a correctius dels pecats humans. Les catàstrofes naturals, amb les seves oneroses seqüeles, no eren sinó sancions puntuals d’un Déu justicier i provident, *qui conturbat profundum maris et in cuius postestate sunt omnia constituta*⁹². La relació entre el desviament dels homes i el càstig del Suprem era, per tant, immediata. El cataclisme constituïa un dels instruments de què disposava l’Altíssim per a reconduir les seves criatures cap a la sendera del bé: causava morts, danys i dolor, però depurava de vicis la societat afectada. Aquesta hipòtesi gaudia del suport interessat de les autoritats civils i eclesiàstiques, que no desaprofitaven cap ocasió per a reformular-la⁹³. La concepció providencialista de la calamitat es prestava a moltes lectures. En els sermons dels sectors més radicals del clergat, partidaris dels plantejaments apocalíptics, un terratrèmol destructiu, com qualsevol altra catàstrofe, esdevenia un anunci del *dies irae*, una advertència divina de la proximitat de la fi dels temps, un avís oportú del Creador per tal que els homes es preparassin per al Judici⁹⁴. Les autoritats municipals, des d’una perspectiva més política que moral, també s’atrevien a formular interpretacions específiques dels designis divins: segons els jurats de Girona, els terratrèmols podien ser deguts tant a les bandositats que pertorbaven aleshores la convivència ciutadana com a un deficient funcionament de

92. Bella expressió encunyada, amb motiu dels terratrèmols de 1373, per Pere Vidal, escrivà de l’Audiència de Barcelona, un jurista laic [ACA, Audiència, Conclusions Civils, I, fol. 68 v.; ed. A. Riera Melis, “La societat catalana baixmedieval davant els sismes. I: Els terratrèmols de 1373”, *Anuario de Estudios Medievales*, 16 (Barcelona, 1986), p. 301].

93. La inclouen reiteradament en els documents emanats de les respectives cancelleries tant el sobirà [ACA, C, reg. 2492, fols. 95v-96r] com els jurats de Girona [AHMG, Llibres d’actes del Consell, vol. 49, fol. 6v; F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1859, pp. 357-358] i els consellers de Barcelona [A. Duran-J. Sanabre, *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, p. 39].

94. Segons el prior de la cartoixa valenciana de Vall de Crist, els sismes de la primavera de 1427 no eren sinó *indicia finis mundi, quare preparemus nos in occursum iusti Iudicis* [C. del Valle, “Relación cartujana de Viena”, p. 88].

la justícia⁹⁵. El fracàs de les mesures adoptades per a eradicar els enfrontaments armats als carrers⁹⁶, imprimir rapidesa en el funcionament dels tribunals i eradicar-ne la parcialitat⁹⁷ hauria incitat el Suprem, segons els edils, a castigar el mal govern que patia la ciutat.

Les explicacions mítico-religioses de les catàstrofes naturals no eren, tanmateix, exclusives dels cristians; les compartien també, amb matisos, els jueus. L'erudit autor de la Crònica hebrea de Girona, malgrat que coneixia les hipòtesis causals formulades per Aristòtil⁹⁸ i Ptolomeu⁹⁹ a l'antiquitat, no dubta a catalogar els terratrèmols com a fenòmens incomprensibles i inexplicables mitjançant argumentacions racionals, lògiques¹⁰⁰, i n'addueix com a causes més probables els pecats dels homes¹⁰¹, la manca de temor de Déu¹⁰², la desaparició d'un regne¹⁰³ o l'atac del poble hebreu per un exèrcit estranger¹⁰⁴.

95. "Es seguxen principalment per dues destruccions assí introduïdes. La una devalla de bandositats que si hic continuan e destruan aquesta terra; e és prest en breu seguir-s'ic per aquesta rahó grans escàndols e perills si no.y és obviat. Car assí és gran bandositats entre Senesterra e sos amichs e valedors, de una part, e en Joan de Sant Miquel e sos amichs d'altra. Altra bandositat és entre mosén Fulla e sos amichs e valedors, de una part, e en Bernat Çarriera e sos amichs e valedors d'altra part. Aquestes són bandositat principals e pus fortes. E ultra aquestes n'i ha altres...La altra destrucció, señor, és poca justicia. Assí és perida justicia, car en la pressó estan persones fins a morir de fam que lo jutge no.s cura de absoldre ne condenar re, axí poch de coses civils hic a justicia...Aquestes destruccions, señor, creem esser causa excitant la ira de Déu, permetent aquests terratrèmols, en gran vexació e tribulació de vostres sotmesos" [BNF, Fons Baluze, ms. 238, fols 81r-81v. Ed. F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, doc. 1859, pp. 357-358]

96. Els consellers denuncien que els membres de les faccions "aporten ballestas parades per la ciutat de nits e de dies, no contrastants ordinacions prohibitives axí per nostres predecessors con de manament nostre fetas" [BNF, Fons Baluze, ms. 238, fol 81v. Ed. F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, doc. 1859, p. 358]

97. "E si nosaltres, per vigor de nostres privilegis fem ordinacions sobre las bandositats, los balle e jutge no.s curen servir-les ne duptan rompre nostres privilegis" [MNF, Fons Baluze, ms. 238, fol. 81 v. Ed. F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, doc. 1859, pp. 357-358]

98. Que considerava els terratrèmols com a trencaments puntuals de l'escorça terrestre, provocats per la pressió creixent dels vents retinguts al "ventre" del planeta [C. del Valle, "La fuente hebrea", p. 54].

99. Que s'inclinava per una explicació astronòmica, considerant que els sismes eren provocats per alineacions d'estrelles ["Ibidem"]

100. *Las inteligencias fenecen y los sabios se esfuerzan vanamente por conocer los misterios de Dios ¿Cómo podemos nosotros entender con nuestra inteligencia que los vientos ocultos conmuevan y desmoronen, haciendo que unas casas caigan y que otras se derrumben, que los fundamentos se inviertan, que unas ciudades las devasten y a otras las dejen incólumes?* [C. del Valle, "La fuente hebrea", p. 62]

101. C. DEL VALLE, "La fuente hebrea", pp. 40 i 60

102. C. DEL VALLE, "La fuente hebrea", p. 66

103. C. DEL VALLE, "La fuente hebrea", p. 60.

104. C. DEL VALLE, "La fuente hebrea", p. 70.

Aquesta concepció moral, teleològica, de la catàstrofe natural fomentava entre els damnificats un difús sentiment de culpabilitat: cada un era responsable, en la mesura de les pròpies faltes, de la tragèdia de tots¹⁰⁵. Si el cataclisme era concebut com un signe d'un trencament en la relació dels homes amb Déu, com un senyal d'una reciprocitat obstruïda, es lògic que es busqués la solució de la crisi en el restabliment, mitjançant pràctiques culturals específiques, del vincle entre les comunitats afectades i el Creador, l'únic controlador efectiu de tota la Natura.

Per a neutralitzar les tendències a la disgregació i a la insolidaritat provocades pel pànic, s'han de cohesionar, entre els afectats, les tensions individuals i han d'orientar-se cap a objectius unitaris positius, que facilitin, pel fet de provocar una forta concentració emocional, la catarsi. A l'edat mitjana, les pràctiques expiatòries públiques van funcionar molt bé en aquest sentit, per tal com conferien seguretat als participants i els integraven en una "massa" unida per un terror comú i per l'afany d'exorcitzar-lo¹⁰⁶. Els clergats locals procuraven desencadenar entre els damnificats una activitat penitencial i purificadora, tendent a la "reconciliació amb Déu", que conduïen ràpidament cap a vèrtexs de dramàtica espectacularitat, sense perdre'n en cap moment el control. L'enorme tensió emotiva generada per la calamitat, que havia amenaçat amb remoure "des d'avall" els mateixos pilars de la societat, era desactivada mitjançant aquesta hàbil actuació dels representants de la Divinitat; els quals, estimulants els sentiments de contrició en els seus respectius feligresos, aconseguïen dilatar les pràctiques devocionals fins a cotes d'alta d'excitació i neutralitzar els dissidents. Als períodes d'emergència, els ritus expiatoris podien actuar, doncs, com a vàlvules d'escapament per a la pressió social.

En aquestes cerimònies de masses, cada estament es retrobava amb si mateix, reocupava el lloc que li corresponia dins la comunitat, es restablïen els codis i els símbols socials. De la tragèdia col·lectiva generada per la catàstrofe dimanaven, com a conseqüència de la ràpida actuació dels eclesiàstics, nous vincles de solidaritat. Els penitents deposaven les seves discòrdies i es reconciliaven públicament entre si¹⁰⁷, en un context caracteritzat per una alta emotivitat i una certa desmesura en els gestos.

105. S. GRASSI FIORENTINO, "Terremoto in Umbria", p. 146.

106. S. GRASSI FIORENTINO, "Terremoto in Umbria", p. 147.

107. A Catalunya, durant la sèrie sísmica de 1427-1428, arran de les predicacions efectuades per nombrosos eclesiàstics locals i vinguts expressament de fora, *gentes utriusque status, territe, fuerunt converse ad Dominum, penitentiam mirabilem et insolitam facientes, iniuria adinvicem remittentes, pacem inter se fraternaliter reformantes* [C. del Valle, "Relación cartujana de Viena", p. 80]. La palesa lectura mil·lenarista i escatològica que l'autor del text, el prior de la cartoixa de Valldecríst, fa de la calamitat, que considera com un anunci de la imminència del final dels temps, li resta, tanmateix, credibilitat i n'aconsella un ús circumspecte.

Aquest conjunt de pràctiques expiatòries específiques tenia com a eix vertebrador la processó penitencial. Les autoritats locals, després de cada sisme o quan tenien notícia que la terra havia tremolat en una contrada pròxima, encarregaven als tonsurats que organitzessin desfilades processionals, que traguessin al carrer les relíquies més venerades de què disposaven als respectius temples. A Amer, l'abat del monestir, després de sis sismes premonitoris *-foreshocks-* d'intensitat creixent, el dissabte 15 de març organitza una processó solemne per tal d'apacar la Divinitat i estalviar destruccions a la vila¹⁰⁸. A la desfilada -presidida per l'eucaristia i les relíquies¹⁰⁹- hi van participar la comunitat monàstica i tots el veïns, molts dels quals hi van acudir descalços i amb els cabells grenyuts¹¹⁰, només se'n va abstenir un flequer, que estava coent el pa¹¹¹. Els penitents, després de circumval·lar -resant- el nucli urbà, es van dispersar per la rodalia. A mitjanit, es va produir el primer dels grans terratrèmols de la sèrie, que va enderrocar una part del monestir i de les cases de la vila. La prevenció dels veïns, que van optar per dormir al camp, explica que el sisme, malgrat haver esfondrat nombrosos immobles, no es saldés amb morts. La processó expiatòria no va conjurar, doncs, les pèrdues materials, però hauria contribuït a preservar la vida dels pobladors, pel fet d'excitar-ne els reflexos de supervivència.

Les autoritats eclesiàstiques i civils de Girona, on el sisme no havia causat danys¹¹², van convocar, tot just tenir notícia dels estralls produïts a Amer, el veïnatge als temples, d'on sortirien solemnes processons¹¹³. Els jurats de Manresa, l'endemà del sisme, van acordar també organitzar desfilades penitencials durant tres dies¹¹⁴. El 17 de març, es va celebrar una processó solemne a Barcelona, de què ens

108. F. MONTSALVATJE, *Colecció Diplomàtica de Besalú*, III, doc. 1859, p. 355. C. del Valle, "Relación Cartujana de Viena", p. 81. Idem, "Relación Cartujana de Polonia", pp. 94-96.

109. "Lo Abat e los monges e clergues faheren processó, dient devotes oracions e portant lo sagrat cors de Jhesu-Christ" [F. Montsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, p. 355]. *Corpus Domini sacris reliquiis reverenter associarunt* [C. del Valle, "Relación cartujana de Viena", p. 82].

110. *In tantum quod viri, mulieres et parvuli, discalciatis pedibus et crinibus resolutis, Corpus Domini sacris reliquiis reverenter associarunt* [C. del Valle, "Relación cartujana de Viena", p. 82].

111. *Praeter unum pistorum actu pastam in fornace quatenus* [C. del Valle, "Relación cartujana de Polonia", p. 116]. Testimoni indirecte però força expressiu de la importància que havia adquirit el pa en la dieta ordinària de les famílies camperoles. Per a una anàlisi d'aquesta darrera qüestió, vegeu A. Riera Melis, "'Panem nostrum quotidianum da nobis hodie'. Los sistemas alimenticios de los estamentos populares en el Mediterráneo noroccidental en la Baja Edad Media", *La vida cotidiana en la Edad Media*, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 1998, pp. 25-46.

112. F. MONTSALVATJE, *Colección Diplomática de Besalú*, doc. 1859, p. 356.

113. "Lo clero e totes les gents, ab gran contrició, són recorregudes a la misericòrdia de nostre Senyor Déu, continuant de nits e de dies solemnes procesasons", escriuen els jurats, el 10 d'abril de 1427, a Alfons el Magnànim [F. Montsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, doc. 1859, p. 357].

114. Arxiu Històric Comarcal de Manresa -en endavant, AHMC-, Manual del Consell, 1422-1429, 16 de març de 1427.

han arribat diverses i detallades descripcions¹¹⁵. La desfilada es va iniciar a la Seu i es va dissoldre, després de recórrer els principals carrers de la ciutat, a Santa Maria del Mar. Obrien el seguici els fadrins i les fadrines, descalços, que imploraven a crits la misericòrdia divina¹¹⁶. El segon segment, presidit per la Creu, l'integraven els capellans de la ciutat i els canonges de la catedral, tot resant la lletania. Tancava la representació clerical el bisbe d'Àgrigent, entre un diaca i un sotsdiaca¹¹⁷. Després de l'il·lustre visitant, marxaven els consellers de la ciutat, acompanyats d'una nodrida representació dels tres estaments de la societat urbana¹¹⁸. N'integraven la cua una gran quantitat de dones emmantellades, que caminaven més atapeïdes i amb menys ordre que no pas els homes¹¹⁹. Tots els penitents, un cop arribats a l'església del barri del Mar, van participar a l'ofici que hi va celebrar el prelat sicilià, l'homilia del qual va córrer a càrrec de Felip de Malla¹²⁰. Arran del terratrèmol del 19 de març, la gent, a Barcelona, es va concentrar a la seu i a les esglésies, on el clergat va organitzar tot seguit noves processons expiatòries¹²¹. A Cervera, el 20 de març, i Manresa, el 21, els Consells municipals van decidir també celebrar desfilades penitencials per tal de preservar les respectives poblacions de la calamitat¹²².

Quan la terra, després de curts períodes de calma, tornava a moure's, els afectats, sota la pressió del desconcert i del pànic, reprenien tot seguit les mesures expiatòries. Les jornades següents a la forta batzegada del 2 d'abril, els barcelonins van participar massivament en les noves processons organitzades pel clergat local¹²³. Els jurats i veïns de Besalú, el 5 d'abril, demanaren a la comunitat monàstica de Santa Maria de Sotacastell que organitzés una desfilada amb la Vera Creu, per tal que Déu aturés els terratrèmols que, des de feia setmanes, sacsejaven tota la vegueria¹²⁴. El

115. *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, I, p. 39. *Dietaris de la Generalitat*, I, p. 51. *Dietari de Jaume Safont*, pp. 21-22. *Manual de Novells Ardots*, I, pp. 249-250. *Rúbriques de Bruniquer*, V, p. 24.

116. "Anaren primer gran colp de fadrins e fadrines a peu descalç, ab lums en les mans, cridants a grans crits: 'Senyor, ver Déu, misericòrdia!'" [*Dietari de Jaume Safont*, p. 21]

117. "Aprés venia la creu ab los capelans e canonges, dient la letania, e al detràs venia lo bisbe de Gergent, ab diacha e sotz-diacha, ab lo gramial" [*Ibidem*, pp. 21-22]

118. "E puy venien los consellers acompanyats de molts notables hòmens, axí com són cavallers e ciutadans hornats, artistes e menestrals" [*Ibidem*, p. 22]

119. "E una gran legió de dones ab lums en les mans, e anaven tan stretes que les unes cremaven lo mantell a les altres" [*Ibidem*]

120. "E féu l'ofici en la dita sglésia de Sancta Maria de la Mar lo senyor patriarca. E preycà-y lo reverend mestre Phelip de Malla" [*Ibidem*]. Vegeu també *infra*, p. 723.

121. *Manuale de Novells Ardots*, I, p. 250. *Rúbriques de Bruniquer*, V, p. 24.

122. Arxiu Històric Municipal de Cervera -en endavant, AHMC-, Llibre del Consell, 1427, fols 42r-42v. AHCM, Manual del Consell, 1422-1429, 21 març 1427.

123. "Cronica anònima de València", ed. J. Sanchis Sivera, *Dietari del capellà d'Anfós el Magnànim*, p. 131, nota 2.

124. AHCO, Notarials, Joan Ornós, Manual, 1427, fols. 18v-19r; cit. X. Puigvert, *Reconstrucció d'Olot*, p. 20, nota 12.

clergat i els veïns d'Amer, el 23 d'abril, van organitzar una anada processional a la muntanya de Lloret Salvatge, on s'havien format solfatares, tot demanant a Déu misericòrdia; la toxicitat asfixiant dels gasos els va impedir, tanmateix, arribar a la zona de les emanacions. Els organitzadors i participants de les processons expiatòries compartien, doncs, la creença que aquestes podien delimitar una mena de zones de seguretat, dintre de les quals les forces destructores de la natura podien ser conjurades. Assabentats que el fum sulfurós havia provocat el defalliment de set persones, els pobladors de la vila, l'endemà pel matí, van decidir anar altra vegada en processó a Lloret per tal d'auxiliar les víctimes. Els penitents, aprofitant l'oportuna interrupció de les sorgències, pogueren evacuar, molt malmesos però vius, cinc homes i emportar-se els cadàvers de dues dones¹²⁵. Només tots junts i resant, sota la protecció de la Creu i de les relíquies, s'atrevien, doncs, els afectats a penetrar dins les àrees de perill per auxiliar-hi els damnificats.

Els feligresos de les parròquies d'Osona, el 8 de maig, es van reunir a Vic, convocats pels consellers, a fi de celebrar una solemne processó; els penitents van ser reconfortats, després de la desfílada, amb pa, vi i cireres, refrigeri que va córrer a càrrec del Consistori¹²⁶. Onze dies després, el 19, els regidors de Manresa escolliren vuit homes perquè estructurassin les processons, de manera que els participants avancessin ordenats i cada un al lloc que li corresponia en funció de la seva condició social¹²⁷. La prolongada reiteració dels sotracos era interpretada pels dirigents espirituals dels afectats com una prova palesa de la insuficiència dels sacrificis efectuats fins llavors, de la necessitat d'incrementar les mesures reparadores¹²⁸: els veïns de la capital catalana, pocs dies després del terratrèmol del 4 de juny, galvanitzats per les prediques del franciscà Matteo d'Agrigento van tornar a sortir dues vegades al carrer per recórrer processionalment la ciutat¹²⁹; una part considerable dels participants en ambdues desfílades, probablement els d'extracció social més baixa, es va flagellar¹³⁰. Durant l'estiu del 1427, els consellers de Girona, malgrat el cansament que començava a mostrar el veïnat, van convocar noves processons¹³¹.

125. F. MONTSALVATJE, *Colección Diplomática de Besalú*, doc. 1861, pp. 362-364.

126. Arxiu Municipal de Vic, Llibre d'acords del Consell, I, 8 maig 1427; ed. R. Ordeig, "Aspectes del segle XV vigatà segons els acords del Consell municipal", *Ausa*, X (Vic, 1982), p. 17.

127. *Ad ordinandum homines et mulieres euntes ad processionem, quatenus incedant ordinatum et gradatum, ut decet* [AHCM, Manual del Consell, 1422-1429, 19 maig 1427].

128. *Et sunt gentes per amplius animate ad maiorem penitentiam et processiones crebriores et faciendum et augmentandum cultum divinum*: C. del Valle, "Relación cartujana de Viena", p. 86.

129. *Manual de Novells Ardits*, I, p. 251.

130. "E per inducció de .I. religiós de l'orde de Frares Menors appellat frare Matheu, italià, ...en dues processons se bateren e.s disciplinaren cascuna vegada més de tres milie pesones, entre homes, dones e infants" [*Llibre de Solemnitats de Barcelona*, p. 39].

131. AHMG, Llibre d'actes del Consell, vol. 48, fols. 119v-120v.

Quan els damnificats, després de més de sis mesos sense sismes, havien començat a reinstal·lar-se a les respectives cases, tot concentrant-se de bell nou als nuclis urbans, la violenta sotragada del matí de la Candelera va tornar a sembrar de runes i morts tota la Catalunya Vella, des de Barcelona fins a Puigcerdà. El pànic va reaparèixer i arreu es van organitzar noves processons expiatòries: l'11 de febrer, els paers de Cervera elegiren dos homes i una dona per arranjar els participants de les imminents desfilades¹³². Dos anys després, l'11 de gener de 1430, la terra va tremolar de bell nou a la Cerdanya; encara que el sisme no hi va provocar danys importants, els records del passat eren encara tan vius que els jurats de Puigcerdà van acordar celebrar una processó setmanal, els divendres, a fi d'evitar que un nou cataclisme no entrebanqués la ja complicada restauració de la ciutat¹³³.

Mai no mancaven, en aquestes cerimònies penitencials col·lectives, les jerarquies laiques i eclesiàstiques, que hi acudien sempre revestides amb tots els distintius específics de poder, amb què recuperaven el seu paper, consolidaven el seu prestigi, condició bàsica per a la normalització de la convivència civil, i s'erigien en garants de la pròxima restauració de l'ordre vigent abans de la catàstrofe. Davant seu marxaven -per pròpia iniciativa o obligats¹³⁴- representants de totes i cada una de les categories socials, estructurats en ordes, germandats, confraries o parròquies. Mentre que els estaments privilegiats hi procuraven adoptar l'actitud solemne pròpia del seu rang, sense transcendir el nivell dels resos en veu alta, els membres de les capes populars, molts dels quals hi acudien descalços i despenitats, adoptaven, a la desfilada, un comportament menys contingut: estenien el braç cap al cel i imploraven a crits la misericòrdia divina¹³⁵. Els més exaltats, per suggeriment dels respectius assessors espirituals, s'alliberaven de la tensió acumulada mitjançant mortificacions, molt més penoses i espectaculars com més baixa era l'extracció social del penitent. El cim del conjunt de pràctiques penitencials recomanades l'ocupava l'autoflagel·lació. Tots, encara que de manera diversa, sol·licitaven de l'Altíssim que els salvés del càstig de què s'havien fet mereixedors pels seus pecats. Les processons es repetien, dia i nit, fins que la comunitat no es considerava lliure de l'amenaça

132. AHCC, Llibre de Consells, 1428, fols 18v i 19v.

133. "Per raó d'haver tornat els terratrèmols en aquesta vila, que sia feta professó cascun divenras per la vila, per tal que Déus nos los vulla cessar, e que...nos dó bona pau e sanitat" [S. Galcerán, "Los movimientos sísmicos de la Cerdanya", *Cerdanya*, 11 (Alp, abril 1970), p. 5].

134. Els paers de Cervera, el 20 de març de 1427, havien acordat que "no sia algú tengut anar per força mas voluntàriament" a les processons que s'organitzarien a la ciutat [AHCC, Llibre de Consells, 1427, fols 42r-42v]. Menys optimistes respecte al poder de convocatòria de les seves iniciatives penitencials, els cònsols de Puigcerdà, el 12 de gener de 1430, estableixen, en canvi, "que a la dita professó s'i hage e sia tenguda d'anar una persona de cascun alberch" [S. Galcerán, "Los movimientos sísmicos de la Cerdanya", p. 5].

135. C. del Valle, "La fuente hebrea", p. 50.

d'una catàstrofe natural imminent¹³⁶. Els itineraris de les desfilades, negociats per les jerarquies eclesiàstiques i civils, tenien un sentit més o menys explícit per als participants. La insistència de fer-los coincidir amb el perímetre urbà sembla respondre a l'afany de delimitar un espai. Es circumdava l'àrea que es volia protegir de les forces desfermades de la natura.

La processó i l'ofici solemnes constituïen, per la seva aparatositat litúrgica i alt nombre de participants, l'escaparata d'un ampli conjunt de pràctiques expiatòries, els elements restants del qual, menys espectaculars, no han quedat reflectits amb tanta precisió a les fonts documentals avui disponibles. Les grans desfilades prosperaven entre una població prèviament preparada per mitjà tant de l'abstinència, el dejuni, la continència i altres modalitats de penitència privada¹³⁷ com de l'oració preceptiva. En algunes ciutats, el Consell havia ordenat que, mentre gravités damunt la comunitat l'amenaça d'una catàstrofe, els veïns diàriament, a un toc específic de campana, es posessin a resar allà on es trobessin¹³⁸.

Les mortificacions, les pregàries i les processons penitencials, encara que constituïssin -segons els dirigents de les societats cristianes medievals- els mitjans més efectius per a contenir calamitats en curs i prevenir-ne de futures¹³⁹, no solien ser suficients, tanmateix, per a aplacar la ira divina, que exigia a més una conducta moral pública i privada irreprotxable. A les èpoques d'emergència, els edils, assessorats pel clergat local, adoptaven mesures efectives per tal d'eradicar entre el veïnatge els vicis més difosos. El 20 de març de 1427, els regidors de Cervera van prohibir els juraments, les blasfèmies i, durant la Quaresma, el joc de daus¹⁴⁰. Els seus homòlegs de Manresa, l'endemà, adoptaren un acord idèntic¹⁴¹. Al començament de maig, els consellers de Barcelona, tot seguint les instruccions de fra Mateo d'Agrigento, van vedar, a més dels juraments i tota mena de jocs, el luxe feme-

136. *Processiones sollempnes, die noctuque, tan intus quam extra civitates et oppida, ad loca devotissima et remota ubi sunt indulgentie et alia beneficia spiritualia accedentes*: C. del Valle, "Relación cartujana de Viena", p. 80.

137. C. del Valle, "Relación cartujana de Viena", p. 86. Idem, "Relación cartujana de Polonia", p. 94.

138. El Consell de Puigcerdà, el 16 de maig de 1427, l'endemà del sisme que va enderrocar una bona part del nucli urbà d'Olot, va decidir "que cada vespre, entre el seny de l'oració y el seny darrer, es faci un toc de seny o de squeles a la torre de Sancta Maria y també als monestirs de predicadors, framenors y de Sancta Clara, a fi que, quan es faci dit toc, tothom faci oració, pregant a Déu que ens vulla guardar de mort sobrada y de mala mort" [S. Galcerán, "Los movimientos sísmicos de la Cerdanya", p. 4].

139. *Et multa maiora mala facere in mundo nisi quod...christiani impediabant eos, propter penitentiam quam faciebant et processiones sollempnes quas continue celebrabant et suffragia sanctorum que iugiter implorabant* [C del Valle, "Relación cartujana de Viena", p. 86].

140. AHMC, Llibre del Consells, 1427, fols 42r-42v.

141. AHCM, Manual del Consell, 1422-1429, 21 març 1427.

ni¹⁴². El batlle de Terrassa, el 23 d'abril, a instàncies del Consistori, va interdir els juraments, els renecs i els jocs de daus i de cartes¹⁴³. El 14 de juny, els jurats de Manresa, a més de ratificar el vet al joc, prohibiren a les prostitutes sortir del bordell i, als homes, tenir concubina, així com el treball en dies festius¹⁴⁴. Poques setmanes després, el Consell de Girona va limitar els articles de luxe en el vestuari de les dones¹⁴⁵. Arran del terratrèmol de la Candelera del 1428, els edils de la ciutat del Ter van proscriure, sota severes penes pecuniàries i corporals, la flastomia, els juraments, els jocs de daus i la pràctica de l'alcavoteria¹⁴⁶. Els regidors de Terrassa, el 7 de juliol de 1429, tornaren a vedar encara la blasfèmia i el joc¹⁴⁷. La indisciplina del llenguatge¹⁴⁸, els jocs que implicaven traspessos de diners entre els participants, les pràctiques sexuals extramatrimonials, l'ostentació i, en menor grau, el trencament del descans dominical constituïen, segons el parer dels poders constituïts, les principals causes de la ira divina.

La prioritat assignada, en el rànquing dels vicis, als pecats de la llengua palesa que les autoritats catalanes compartien una preocupació molt difosa entre els moralistes de l'època: la necessitat de parlar bé. Durant els segles XII i XIII, com han demostrat Carla Casagrande i Silvana Vecchio¹⁴⁹, es va construir, a Occident, un sistema de "bones" i de "males maneres" de parlar. Aquestes darreres van ser reagrupades en dos pecats específics, que es van inserir al decàleg, en el segon i el vuitè manaments respectivament. En aquesta persecució sistemàtica de la mala paraula, van desenvolupar-hi un paper clau els ordes mendicants, protagonistes de la renovació de la predicació i de la creació del "llenguatge nou".

Mentre la blasfèmia, el jurament, el comerç carnal, el concubinat i el trencament del descans festiu devien ser vicis bàsicament populars, l'ostentació i la compra de sexe devien arrelar sobretot entre les capes benestants. Tots els estaments socials eren, doncs, "corresponsables morals" de la crisi. Les disposicions municipals eren escrupolosament observades per la gent durant les setmanes posteriors a cada

142. J. SANCHIZ SIVERA, *Dietari del Capellà d'Anfos el Magnànim*, p. 131, nota 2.

143. Arxiu Històric Municipal de Terrassa -en endavant, AHMT-, I,1, Llibre del Batlle, vol 39, fol. 168 v.

144. AHCM, Manual del Consell, 1422-1429, 14 juny 1427.

145. AHMG, Llibre d'actes del Consell, vol. 48, fols. 53r-53v.

146. AHMG, Llibre d'actes del Consell, vol. 49, fol. 6v.

147. AHMT, Llibre del Consell, vol. 3, fol. 60 r.

148. Transitòriament accentuada, si més no entre les capes baixes de la societat, per la desesperació i la impotència subsegüents a una catàstrofe natural.

149. "Tu ne porteras point de faux témoignage contre ton prochain": le décalogue et les péchés de la langue", *La Ville et la Cour. De bonnes et de mauvais manières*, dir. D. Roamagnoli, Paris, 1995, pp. 89-115.

150. ACA; Cartes Reials i Diplomàtiques, caixa 11, n. 1481.

151. ACA, C, reg. 2492, fols. 95v-96r.

sotragada, però devien caure gradualment en desús a mesura que la confiança retornava als afectats, com ho palesen tant la reiteració dels bans municipals com les ratificacions reials: Alfons el Magnànim va condemnar la blasfèmia¹⁵⁰, el 6 de maig de 1427, i els jocs de daus¹⁵¹, el 12 de gener de 1428.

El protagonisme en el disseny i la posada en pràctica d'aquest agregat de mesures reparadores corresponia a la clerecia. L'actuació de les autoritats civils, en aquest camp, era complementària de la dels eclesiàstics: transformaven en preceptes vinculants per a tots els veïns algunes de les iniciatives expiatòries dels tonsurats i participaven activament a les cerimònies públiques organitzades per aquests darrers. Els paers de Cervera i els consellers de Manresa, a la darrereria de març de 1427, per a endegar les processons penitencials, demanen l'assessorament del degà i clergues de la parròquia de Santa Maria i de dos canonges, dos dominicans i dos carmelites respectivament¹⁵². Els bisbes, els abats, els arxiprestes o els rectors presidien, juntament amb els consellers locals, les desfilades processionals, celebraven l'ofici solemne que les tancava i n'encarregaven l'homilia a un orador qualificat. Les jerarquies eclesiàstiques barcelonines, el 17 de març de 1427, van encomenar el sermó de Santa Maria del Mar a Felip de Malla¹⁵³, el predicador més prestigiós de la ciutat¹⁵⁴, autor de nombrosos sermons i d'un ambiciós tractat ascètic, *Lo pecador remut*.

Quan la calamitat coincidia amb una absència del prelat, el Consell, incapaç de canalitzar la tensió del veïnat, en sol·licitava encaridament el retorn. El 25 d'abril de 1427, els jurats de Girona demanaven al sobirà que autoritzés el retorn del bisbe Andreu Bertran per tal que distribuís entre els seus esporuguits feligresos el consol espiritual que només els pontífexs podien administrar¹⁵⁵. Alfons el Magnànim, conscient de la situació d'emergència per què travessava la ciutat, anuncia als jurats, el 16 de maig, el retorn del prelat¹⁵⁶.

En algunes ocasions, els ordinaris eren eclipsats per algun religiós carismàtic, assenyalat per la virtut i per l'experiència en la gestió de les crisis. El 1427, el paper de taumaturg el va assumir fra Matteo Gemini, un franciscà d'Agrigent, deixeble directe del reformador de l'orde, Bernardino de Siena; la forta personalitat i la planera oratòria del qual van suscitar un impacte profund tant en els cercles de la cort

152. AHCC, Llibre de Consells, 1427, fols. 42r-42v. AHCM, Manual de Consells, 1422-1429, 21 març 1427.

153. Vegeu *supra*, p. 718.

154. Com es desprèn del seu *curriculum*: canonge de la seu de Barcelona des del 1403, rector de Santa Maria del Pi, del 1407 ençà, i diputat de la Generalitat el 1425.

155. "Senyor, nos estranyem molt de la absència del mossén lo bisbe, assí molt necessari per aquest temps axí terrible. Suplicants-vos que, per vostra mercè, de part vostra sia amonestat que venga de continent" [BNF, Ms. Baluze, 238, fol. 83v. Ed. F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, doc. 1861, pp. 365-366].

156. ACA, C, reg. 2680, fol. 97v.

com entre les capes subalternes urbanes de la Corona Catalanoaragonesa. Al començament de 1427, treballava, amb el suport de la reina Maria i d'un sector del clergat, per difondre unes formes de pietat populars, capaces d'arrelar amb força entre els estaments inferiors de la societat¹⁵⁷. A mitjan abril, després que els terratrèmols haguessin sacsejat reiteradament la ciutat, els consellers de Barcelona van demanar al rei, que era a València, que els enviés fra Matteo Gemini, per tal que asserenés la població¹⁵⁸. La reina Maria, la darrera setmana d'abril, anunciava la imminent arribada de fra Matteo al Consistori i al veguer de Barcelona¹⁵⁹; els informava també que el mendicant hi vindria acompanyat de l'escrivà de ració Joan Safont, a qui havia encarregat la cura de la persona i de la comesa del tau-maturg. L'entrada del frare a la ciutat comtal es degué poder cap a l'1 de maig, per tal com la reina, el 8, notificava a l'esmenat Joan Safont el consol que havia produït a la cort l'inici de les prediques¹⁶⁰. L'actuació del sicilià va ser seguida amb atenció per Maria de Castella que, des de València, no tan sols li va enviar una Bíblia¹⁶¹ sinó que es va ocupar també de la seva alimentació, arbitrando mesures perquè no li faltessin ni el peix ni la resta de queviures penitencials els divendres i tots els altres jorns d'abstinència¹⁶². Alfons el Magnànim va garantir també a fra Mateo el suport d'alguns agents reials per tal que les seves prediques conhortessin i tranquil·litessin l'espantada ciutadania de la capital catalana¹⁶³.

El franciscà va iniciar la seva tasca complementant les mesures genèriques promulgades pel Consell amb altres d'específiques, ben adaptades a l'estructura social de Barcelona: a les prohibicions de la blasfèmia, el jurament i els jocs d'atzar, va afegir-hi la condemna del luxe¹⁶⁴ i dels censals, dues mesures de marcat caràcter populista, que degueren ser molt ben acollides entre el poble menut. Els censals -una modalitat de crèdit a llarg termini molt emprada a Catalunya durant tota la baixa edat mitjana, tant pels particulars com per les institucions- havia dividit els moralistes coetanis: mentre que un ampli sector n'acceptava la lici-

157. La figura de Matteo d'Agrigento i la seva tasca reformista ha estat estudiada per J. Rubio en un breu però ben documentat article: "El b. fra Mateu d'Agrigento a Catalunya i València. Notes sobre la vida religiosa a una cort del Renaixement", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 11 (Münster, 1955), pp. 109-121.

158. "La ciutat hagué fer missatges al rey, que era a València, supplicant-lo que ls trametés fra-re Matheu, frare menor, molt sant preycador, natural de Sargent de Cicília, lo qui era aquí a València, qui fehia molts miracles" ["Crònica anònima de València", ed. J. Sanchis Sivera, *Dietari del capellà d'Amfós el Magnànim*, p. 131, nota 2]

159. ACA, C, reg. 3170, fols. 46r-46v i 46v.

160. ACA, C, reg. 3170, fol 47 v.

161. ACA, C, reg. 3170, fol 48r.

162. ACA, C, reg. 3170, fols 47r-47v.

163. ACA, C, reg. 2680, fols. 102r-102v.

164. Vegeu *supra*, p. 698, nota 142.

tud¹⁶⁵, un segment minoritari, més radical, els considerava una pràctica usurària. Matteo Gemini, aprofitant la commoció causada pels terratrèmols, llança una ofensiva frontal contra la compravenda de rendes perpèctues o vitalícies, tot declarant que incorrien en pecat mortal no tan sols les dues parts contractants sinó també totes les persones que intervinguessin en la transacció, des del notari fins als testimonis. Aquesta iniciativa del mendicant, l'única no recollida per cap de les cròniques i dels dietaris de l'època¹⁶⁶, degué suscitar l'alarma entre els consellers i les classes benestants locals. En les situacions d'emergència, les anàlisis de la conjuntura de les jerarquies eclesiàstiques i de les autoritats civils, encara que convergents, podien no ser, doncs, plenament concordants.

Les predicacions del taumaturg a la ciutat comtal, malgrat la imprevista i inoportuna condemna dels censals, van produir resultats satisfactoris tant per a la cort com per als altres Consells municipals. La reina Maria, a mitjan maig, comunica a Pere Maeller, l'oficial reial encarregat de resoldre els problemes logístics de la comitiva, la satisfacció que ha produït al seu entorn l'èxit de la missió del sicilià¹⁶⁷. L'11 de maig, els jurats de Girona sol·liciten a fra Matteo, per mitjà del seu company d'orde Andreu de Costa, que acudeixi a la ciutat¹⁶⁸ per tal de restablir-hi els bons costums i posar fi als flagells que patia. La petició fou atesa i, l'1 de juny, el taumaturg va marxar de Barcelona en direcció a la vall del Ter¹⁶⁹. Maria de Castella, tres dies després, suggeria a mossèn Borrallí que participés activament en el pro-

165. Com ha posat de manifest J. Hernando en diversos i ben documentats treballs, entre els quals sobresurten "Un tractat d'autor anònim sobre la licitud del contracte de venda de censals amb carta de gràcia (segle XV)", *Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, pp. 275-291, i "El contracte de venda de rendes perpèctues i vitalícies (censals morts i violaris) i redimibles (amb carta de gràcia). El tractat d'autor anònim 'Pulchrioris allegationes super contractibus censalium' (segle XIV)", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 11 (Barcelona, 1992), pp. 137-179.

166. L'hem coneguda només per un document privat: una declaració efectuada pels hereus de Guillem Iu i Jaume Treginer, arrendadors dels impostos municipals el 1427, en què al·leguen que els seus ascendents no van poder recaptar gairebé res en concepte d'imposicions sobre els censals, com a conseqüència de les condemnes formulades per fra Matteo. Aquesta important notícia -recollida per E. Fontserè i J. Iglésies [*Recopilació de dades sísmiques*, p. 127]- va ser localitzada, a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, per Josep M. Madurell que, per desgràcia, es va guardar la referència arxivística.

167. ACA, C, reg. 3170, fol. 56v.

168. *Ad urbem hanc, laborioso terremotorum certamine gravatam, gressus vestros dirigere dignemini incunctitanter* [BNF, Fons Baluze, ms.238, fol. 84v; ed. F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, doc. 1863, p. 368].

169. "Lo digmenja après dinar, partí de ssí lo dit frare Matheu per anar a les parts de Girona e per tot lo any present, per lo gran terratrèmol qui llà era, e gran dan havia fet de enderrocar lochs, viles e castells, anà-se'n per mar, ab la galera d'en Busquets arribà a Sant Feliu" [ACA, Reial Patrimoni, Batllia, reg. 1239, fol. 1v, anotació marginal]

grama expiatori dissenyat pel mendicant, amb el beneplàcit de l'Administració central catalano-aragonesa¹⁷⁰.

Durant tot el segon semestre del 1427 i el primer del 1428, el carismàtic franciscà va recórrer les zones afectades pels terratrèmols, oferint a la població, a canvi de la renúncia als vicis, el retorn gradual a la normalitat. Els Consells, conscients del seu poder de convocatòria, assumien les despeses d'alimentació i hospedatge de fra Matteo i de la seva nodrida comitiva¹⁷¹, i envoltaven els sermons del taumaturg d'una escenografia especial: el feien parlar en un ampli espai obert, on elevaven un cadafal, perquè el pogués sentir i veure la major part del veïnatge¹⁷². L'oratória populista del sicilià va provocar, segons el clergue coetani Joan Buada¹⁷³, un impacte molt fort entre les capes populars catalanes, que el van comparar amb Vicenç Ferrer, un altre mendicant virtuós i de paraula exaltada, i li van dedicar cobles, encapçalades per l'apariat següent: "Tots fassam per amor a Déu, lo que mana fra Matheu".

Un altre terreny en què l'actuació dels edils era també complementària de la dels eclesiàstics era el de la persecució de la dissidència religiosa. El 27 d'abril de 1427, els jurats de Girona, sota l'impacte dels passats terratrèmols, van denunciar davant Alfons el Magnànim la lentitud de Pere Bramon, delegat de l'inquisidor, a instruir el procés incoat contra l'esposa del forner Guillem Devesa, acusada "d'invocar diables e de sacrificar a aquells"¹⁷⁴. Després d'un cataclisme, que els ideòlegs de l'època presentaven sistemàticament con un càstig de Déu pels pecats dels homes, la persecució de l'heretgia esdevenia una tasca peremptòria, que corresponia a les instàncies canòniques i no pas a les civils.

Les autoritats locals, durant l'emergència, no quedaven, tanmateix, completament eclipsades per les jerarquies eclesiàstiques, ja que assumien també algunes tasques importants i exclusives. Eren els edils qui, tot just la terra cessava de tremolar, s'havien de reunir, lluny de les amenaçadores voltes de la sala del Consell, en horts¹⁷⁵, fossars¹⁷⁶, eres¹⁷⁷, barraques, tendes i altres indrets mínimament segurs,

170. ACA, C, reg. 3170, fol. 66v.

171. AHCM, Memorial dels Consellers, 1427, setembre 3.

172. A Manresa, per exemple, va pronunciar el sermó des d'una plataforma aixecada davant el convent de fraimenors: *Ibidem*.

173. "Libre de remembrança", ed. J. Villanueva, *Viage literario*, XIV, doc. 17, p. 301.

174. BNF, Fons Baluze, ms.238, fol. 83v; ed. F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, doc. 1861, p. 365.

175. Girona, 21 de juny de 1427 [AHMG, Llibre d'actes del Consell, 48, fols. 116r-116v] i 6 de febrer de 1428 [AHMG, Llibre d'actes del Consell, 49, fol 16r]

176. Cervera, 4 de febrer de 1428 [AHCC, Llibre de Consells, 1428, fol. 12r]

177. Puigcerdà, 13 d'agost de 1428 [E. Fontserè-J. Iglésies, *Recopilació de dades sísmiques*, p. 178].

per tal d'arbitrar mesures tendents tant a asserenar els ànims dels veïns com a tallar de rel els comportaments insolidaris. Només els Consistoris podien garantir una distribució mínimament equitativa dels queviures i les robes disponibles, organitzar el trànsit dins l'àrea assolada, restablir les comunicacions amb les contrades circumdants, demanar ajut a les regions no afectades i a les diverses Administracions. El procurador de l'abat de Ripoll a Olot, el 2 de juny de 1427, a fi d'evitar que les dificultats materials i la promiscuïtat no arruïnessin la concòrdia tot just restablerta entre els veïns, prohibeix promoure bregues i formular ofenses¹⁷⁸. L'evacuació dels ferits, l'enterrament dels morts, la reinstal·lació dels supervivents en àrees segures i el repartiment d'auxilis implicaven una reobertura, si més no parcial, de la xarxa viària. L'agent senyorial esmentat, al mateix pregó, ordena a les famílies que arreglin els camins confrontants amb les respectives propietats¹⁷⁹; set mesos després, el 8 de febrer de 1428, arran de les destrosses i dels moviments de població causats a la Garrotxa pel terratrèmol de la Candelera, concedeix als veïns de la vila un termini de cinc dies per a restaurar els camins i els prohibeix passar per camps aliens¹⁸⁰.

c. *El restabliment de la cohesió social*

Quan, després del cataclisme, es restablí la normalitat, els protagonistes, sota el control ideològic de les autoritats religioses i civils, tendien a considerar que, malgrat l'alta quantia de les pèrdues humanes i materials, el Suprem encara s'havia apiadat d'ells. Els afectats relacionaven el restabliment de la calma no tant amb les mortificacions i les pregàries com amb la intercessió d'algun sant protector, normalment aquell les relíquies del qual es conservaven a la ciutat. Després de cada un dels diversos sismes destructius, els barcelonins, gironins i vigatans van agrair respectivament a Santa Eulàlia¹⁸¹, Sant Narcís¹⁸² i Sant Lluç i Sant Marcià¹⁸³ que els haguessin conservat la vida i una part del patrimoni.

Els ritus expiatoris i les mesures penitencials, en la mesura que exorcitzaven la por i asserenaven l'ànim, contribuïen a crear les condicions adients perquè les víc-

178. AHCO, Notarials, Manual de la Cort, 1426-1428, fol. 28 r; cit. X. Puigvert, *La reconstrucció d'Olot*, p. 25, nota 19.

179. *Ibidem*.

180. AHCO, Notarials, Manual de Cort, 1426-1428, fol. 54r; cit. X. Puigvert, *La reconstrucció d'Olot*, p. 28, nota 29.

181. A. DURAN-J. SANABRE, *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, p. 39.

182. ACA, C, reg. 2595, fol. 47r-47v. F. Monsalvatje, *Colección Diplomática de Besalú*, III, doc. 1859, p. 357.

183. R. ORDEIG, "Aspectes del segle XV vigatà", p. 17, nota 21.

times d'un desastre superessin el descoratjament inicial i iniciessin els treballs de restauració tant dels propis patrimonis com de la infraestructura civil i religiosa de la regió. Neutralitzar les seqüeles d'una catàstrofe natural constituïa, tanmateix, una tasca àrdua i complexa, que requeria dels afectats, a més d'un viu afany de pervivència, recursos, temps i col·laboració. La solidaritat de les àrees indemnes o menys castigades i una atenció preferent de les autoritats civils i religioses eren dos poderosos estímuls per a totes aquelles famílies que emprenien una dura lluita per a reconquerir la normalitat.

Els pobladors de les contrades circumdants, sota l'amenaça de nous cataclismes, solen acudir amb promptitud en auxili dels damnificats. El 10 d'abril de 1427, els jurats de Girona, davant l'extrema misèria en què els sismes de març han sumit els veïns d'Amer, a més d'enviar-los queviures i diners¹⁸⁴, sol·liciten del sobirà i de les jerarquies laïques i eclesiàstiques d'arreu de Catalunya que atenguin sense dilació les seves necessitats¹⁸⁵. D'acord amb aquesta línia d'actuació, un quants mesos després, el 25 de juny, concedeixen un ajut en metàl·lic a la comunitat monàstica i als habitants de la vila¹⁸⁶. L'atenció especial amb què el Consell de Girona segueix les seqüeles dels terratrèmols a Amer podria ser deguda, si més no en part, al fet que la ciutat del Ter hi posseïa drets jurisdiccionals¹⁸⁷. A Manresa, el 19 de maig, els regidors havien delegat en dos ciutadans la recaptació dels donatius per als damnificats de la vall del Brugent¹⁸⁸. En la canalització de recursos des de les àrees menys afectades a les assolades, els consistoris desenvolupaven, doncs, un paper decisiu.

Restablert el control de la situació, els poders constituïts retornaven els ramats, els estris, les mercaderies i tots els altres béns mobles recuperats als respectius propietaris: un notari d'Olot, el 6 d'octubre de 1427, inventaria els béns del difunt Pere Sesconamines¹⁸⁹. Tallars el robatoris constituïa, en aquesta segona fase, un altre dels objectius preferents de les autoritats. El procurador de l'abat de Ripoll a Olot, el 2 de juny de 1427, prohibeix entrar de nit, sense llum, a la vila, tallar llenya en bosc d'altri i sostreure bigues, cairons i teules i tota mena de "pertrets" d'immobles

184. "Per la qual dirució e destrucció los poblats en lo dit loch han perduts tots los bens mombles, remanents en desolada e extrema necessitat, sinó per aquesta ciutat e per los lochs de aquesta vegueria són estats socorregut" [BNF, Fons Baluze, ms. 238, fol. 81r. Ed. J. Monsalvatge, *Colección Diplomática de Besalú*, doc.1859, p. 356].

185. BNF, Fons Baluze, ms. 238, fols 80v-82v. Ed. F. Monsalvatge, *Colección Diplomática de Besalú*, docs. 1859-1860, pp. 355-361.

186. AHMG, Manuals d'acords del Consell, vol. 48, fol. 60 r.

187. A. PLADEVALL, "Privilegis reials de constitució del règim municipal de la vila i vall d'Amer", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 34 (Girona, 1994), p. 62.

188. AHCM, Manual del Consell, 1422-1429, 17 maig 1427.

189. AHCO, Notarials, Olot, Manual de Cort, 1426-1428, ds. 16; cit. X. Puigvert, *La reconstrucció d'Olot*, p. 23, nota 17.

aliens¹⁹⁰. Des de maig de 1427 fins ben entrat 1428, la cort d'Olot constreny nombrosos particulars a retornar els materials que, després de cada evacuació de la vila, havien extret d'edificis ensorrats del nucli urbà per construir barraques i immobles provisionals a la rodalia. Guillem Verdaguer, el 30 de maig, es compromet a restituir al procurador del monestir de Sant Nicolau de Camprodon les teules que li va robar¹⁹¹. Unes quantes setmanes després, el mateix saig és obligat a reintegrar a Esteve Masdamunt les 150 teules que li havia confiscat a tort¹⁹². El procurador de l'abat de Ripoll, el 25 de setembre, imposa una multa de 20 sous a Dalmau Fenoses i al seu fill Esteve per les bigues, llates, cabirons i teules que havien sostret de la casa d'Arnau de Cabratosa, enderrocada pels passats terratrèmols¹⁹³. Els agents judicials, al començament de desembre, localitzen, en una barraca, 33 bigues petites, 15 cabirons llargs, 21 cabirons curts, 2 puntals petits, 11 trossos de perxes i 30 llates que Guillem Batlle havia furtat en edificis abandonats¹⁹⁴. A Besalú, el prior de Santa Maria, senyor de la vila, al començament de març de 1428, ha d'adoptar també mesures efectives per tal de tallar els creixents robatoris de teules a les cases enderrocades i buides¹⁹⁵. Les autoritats locals, en aquesta fase, examinaven també les construccions efímeres elevades precipitadament després de cada sacsejada, a fi que no lesionessin els drets dels confrontants: el procurador de l'abat de Ripoll a Olot, el 28 d'agost de 1427 va autoritzar Joan Sacoma a cobrir una part del seu hort, amb la condició que l'evacuació d'aigües no perjudiqués el confinant¹⁹⁶. Ni el desallotjament forçat convertia, doncs, els immobles en *res nullius*, en béns sense titular, ni les dures condicions de vida conferien als damnificats un dret d'abastament o de construcció indiscriminat. El Consell de Cervera, el 22 de febrer de 1428, estructurem els veïns en cinquantenes i desenes per tal que el nucli urbà, mentre perdurés l'emergència, estigués sempre ben vigilat¹⁹⁷.

Amb aquestes disposicions, les autoritats locals intentaven restituir a cada veí el rang, tot restaurant les correlacions existents abans del cataclisme entre persones i

190. AHCO, Notarials, Manual de Cort, 1426-1428, fol 28r; cit. X. Puigvert, *La reconstrucció d'Olot*, p. 25, nota 19.

191. AHCO, Notarials, Manual de la Cort, 1426-1428, fol 28r; cit. X. Puigvert, *La destrucció d'Olot*, p. 25, nota 21.

192. AHCO, Notarials, Manual de la Cort, 1426-1428, fol 30r; cit. *Ibidem*, p. 26, nota 22.

193. AHCO, Notarials, Manual de la Cort, 1426-1428, fols. 41v-42r; cit. *Ibidem*, p. 26, nota 23.

194. AHCO, Notarials, Manual de la Cort, 1426-1428, fol. 52r; cit. *Ibidem*, p. 26, nota 24.

195. AHCO, Notarials, Besalú, Marturià Soler, Manual, 1427-1428, fols 46r-47v; cit. *Ibidem*, p. 25, nota 20.

196. "Que lo dit Johan ça Coma pot posar en la sua paret del seu hort lo taulat que hi ha posat... Emperò...deu fer raguera per tal que l'ayga qu.i descorrerà del dit seu taulat no puga donar dan al dit ort del dit Bernat" [AHCO, Notarials, Manual de Cort, 1426-1428, fol 35v; cit. *Ibidem*, p. 25, nota 19]

197. AHCC, Llibre de Consells, 1428, fol 24r.

bens. La documentació administrativa, notarial i judicial era recollida sistemàticament i dipositada en lloc segur a fi de preservar la memòria històrica de la comunitat i els títols de propietat del major nombre possible dels seus membres. Els Consistoris i les jerarquies eclesiàstiques sol·licitaven de les cancelleries corresponents un duplicat dels privilegis i de tots els altres documents importants desapareguts. Les autoritats d'Amer, en una carta adreçada al sobirà la primavera del 1427, enumeraven entre els efectes més greus ocasionats pels passats terratrèmols la destrucció de "molts privilegis e moltes scriptures, títols, documents e gràcies a la Universitat e singulars de la dita vall e terme de Amer, tant per los illustríssims reys passats, de gloriosa memòria, com per altres otorgats"¹⁹⁸.

El bisbe i el clergat parroquial procuraven restablir el culte en les esglésies, si aquestes reunien les condicions de seguretat mínimes, o en capelles provisionals, quan el temple s'havia desplomat i els feligresos no disposaven de recursos per a emprendre la construcció d'un altre. El vicari general de la diòcesi de Vic, el 26 de juny de 1428, autoritzà els pobladors de l'àrea més malmesa pels terratrèmols a celebrar transitòriament el culte en capelles de fusta¹⁹⁹. Aquesta concessió no alliberava, tanmateix, els feligresos del deure d'aixecar, en un futur immediat, una nova església, amb els requisits exigibles als edificis sagrats. L'ordinari utilitzava la visista pastoral per a accelerar l'inici de les obres i supervisar-ne la dinàmica, tot amenaçant els feligresos amb sancions espirituals quan considerava que els treballs no avançaven al ritme adient.

La redistribució de les tasques reinserta els pobladors de les àrees afectades per la calamitat en un entrellat recognoscible de funcions i de relacions. Rectors, batlles, jurats, clavaris, jutges i notaris tornaven a definir un primer disseny institucional, sota el control del qual es reprenia l'activitat econòmica i es restaurava el teixit social. Superada l'etapa d'emergència, els damnificats recuperaven, gradualment i amb molts d'esforços, l'anhelada normalitat, superaven les discontinuïtats i reactivaven els circuits de l'intercanvi social.

Malgrat que els mecanismes endegats pels poders civils i religiosos després de cada sisme eren molt efectius, la complexitat interna de les societats cristianes medievals dificultava, tanmateix, la formació de consensos unànims; sempre hi romanien sectors marginals que qüestionaven les propostes dels poderosos. El domini del llenguatge i el coneixement de les principals pors i del ferm sentiment religiós del poble permetien a les autoritats formular explicacions assequibles i convincents sobre els cataclismes i les seves causes, proposar interpretacions de les catàstrofes que penetraven profundament en el cos social, sense arribar mai, emperò, als darrers reduc-

198. ACA, C, reg. 3498, fol. 43 r.

199. J. RIPOLL, *Documentos que pueden servir para ilustrar la historia de los temblores de tierra acaecidos en Cataluña a principios y mitad del siglo XV*, Vic, I. Valls, 1929, p. 1.

tes. A les èpoques de normalitat, la contestació social -sempre existent- era neutralitzada gairebé a l'origen i es difonia poc; el col.lapse dels mecanismes de control ideològic, en les conjuntures d'emergència, permetia, en canvi, que les visions alternatives es formulessin al carrer, a la plaça i, fins i tot, a al púlpit.

Una calamitat natural afavoreix transitòriament, doncs, la contestació social en la comunitat afectada. L'ordre vigent abans d'un sisme destructiu no reapareix de forma espontània i immediata quan la terra cessa de tremolar; és sempre el resultat d'una tasca conscient i onerosa en la qual els poders constituïts juguen un paper decisiu. Mentre les autoritats religioses i civils proposaven una lectura providencialista de la catàstrofe, intentaven restablir les jerarquies, procuraven recuperar el prestigi i en distribuïen els costos entre els diversos estaments i col·lectius; alguns membres de les capes subalternes aprofitaven l'anarquia generada per l'esdeveniment per a difondre les seves crítiques. El trencament sobtat de la normalitat obria escletxes per on afloraven amb una claredat i contundència sense paral·lel les contradiccions socials. Segons les minories contestatàries, els diversos poders, durant la catàstrofe, no van saber estar a l'altura de les circumstàncies, ja que no van poder controlar el propi pànic ni oferir un exemple d'aplom a la resta de la societat. El sobirà va seguir atentament els esdeveniments des de València, una regió no afectada pels sismes, i no va retornar a Catalunya, malgrat les reiterades demandes del Batlle General i dels consellers de les principals ciutats, fins que no cessaren les sotragades i que les predicacions de fra Matteo Gemini no restabliren la serenitat entre la població²⁰⁰. Del 2 a l'11 de juny, Alfons el Magnànim va romandre a Barcelona, analitzant la situació²⁰¹; des de la ciutat comtal es va traslladar a Perpinyà, una altra àrea poc malmesa per la calamitat²⁰²; en el decurs del viatge es va aturar a Girona, on va dormir en una tenda que els jurats havien fet construir expressament a l'hort dels frame-nors²⁰³; el 7 de juliol ja havia retornat a la ciutat comtal²⁰⁴; el 14 del mateix mes, es traslladà a València²⁰⁵ i no va retornar a Catalunya fins el 5 d'abril de 1428²⁰⁶, mesos després del darrer sisme fort, el de la Candelera. Tant el rei com la reina no van viu-

200. Fins el 25 de maig, no anuncia a Pere Bacet, batlle general de Catalunya, i a Joan Safont, agent reial, el seu propòsit de traslladar-se a Barcelona, arran del perill en què "es posada la dita ciutat, de què.s poria seguir dan e destrucció de aquella" [Aca, C, reg. 2680, fols 102r-102v].

201. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, I, p. 51. *Dietari de Jaume Safont*, p. 22.

202. *Dietari de Jaume Safont*, p. 22.

203. El consell, el 10 de desembre, paga a Francesc de Sant Celoni 25 florins per una partida de bigues i de fusta, amb què van construir *quandam tendam sive domunculam fusteam in orto fratrum minorum Girunde, in qua serenissimus dominus rex, trasferendo per hanc civitatem et eundo ad villam Perpiniani, requievit, propter metu terremotus divino iudicio vigentis in civitate et diocesi Girundensis* [AHPG, Notarials, Girona I, vols. 401-402, fol 12v]

204. *Dietari de Jaume Safont*, p. 22.

205. *Dietari de Jaume Safont*, p. 22.

206. *Ibidem*, p. 24.

re directament, doncs, cap dels terratrèmols ni van recórrer després les àrees devastades; van descarregar la tasca -perillosa- de portar conhort i esperança als damnificats damunt Matteo d'Agrigento i alguns funcionaris de la cort. Aquesta actitud poc decidida, hiperprudent, de la família reial va decepcionar un ampli sector dels afectats quan, recuperada la serenitat, van repensar la tràgica conjuntura que acabaven de travessar.

L'absència del sobirà, altrament, recruava les tensions socials en les regions afectades pels cataclismes i hi afavoria la circulació de rumors i libels: Alfons el Magnànim, el 2 d'octubre de 1427, ordena, de València estant, al Batlle General de Catalunya que investigui els autors de certes cartes que circulen per Barcelona amb unes hipotètiques queixes dels estaments superiors envers els subalterns i els castigui de manera exemplar²⁰⁷, per tal com incrementaven una conflictivitat ja molt alta.

Un bisbe que retardava el retorn a una ciutat sacsejada pels terratrèmols i uns jurats emporuguits que desertaven de les sales del Consell per reunir-se en escenaris tan prosaics o simbòlicament incorrectes com un hort, una era, una barraca o un fossar no devien constituir, tampoc, uns paradigmes de conducta per a la resta de la societat, un model on buscar forces per a superar una situació d'emergència.

La gestió de les seqüeles de la catàstrofe per part de les Administracions espenonava també, en aquest estadi, la crítica entre una part dels afectats, que consideraven les mesures adoptades per les autoritats lentes, poc efectives i, fins i tot, injustes. Cada nivell de poder procurava transferir les responsabilitats de les desgràcies i els costos de les reparacions als altres. Els consellers de Barcelona, dos dies després del sisme de la Candelera, adopten mesures per tal d'evitar que el sobirà, amb motiu de la catàstrofe, formulí cap mena de crítica contra el regiment de la ciutat²⁰⁸. Alfons el Magnànim, que s'havia negat, el 13 de febrer de 1428, a eximir els veïns de Puigcerdà del pagament del maridatge de la infanta Lionor, tot adduint que aquestes partides eren "ja consignades ab jurament de no disposar ni posar mà en aquelles"²⁰⁹, pressionava coetàniament el bisbe d'Urgell i els col·lectius solvents de la Cerdanya perquè els rebaixessin els censos i les pensions dels censals²¹⁰. El Consistori de Puigcerdà, poc després del terratrèmol de la Candelera del 1428, interromp unilateralment el pagament de les pensions dels censals que havia venut a diversos particulars i no el reprèn fins el 22 de juliol, després d'obtenir-ne una rebaixa²¹¹. La insensibilitat dels poders públics envers la misèria dels damnificats escandalitzava, fins i tot, un sector del clergat: un framenor de l'observança, a la

207. ACA, C, reg. 2680, fol. 131v.

208. IMHB, Borrador de Lletres, I, 1428, febrer, 4.

209. ACA, C, reg. 2790, fol. 4r.

210. ACA, C, reg. 2682, fol. 142r.

211. E. FONTSERÉ-J. IGLÉSIES, *Recopilació de dades sísmiques*, pp. 178-179.

darrerria de l'estiu de 1428, va criticar durament, a Barcelona, la conducta del sobirà i dels edils, tot orientant el fort descontentament del poble cap a les autoritats²¹².

Els Consistoris, les instàncies de poder més pròximes als damnificats, procuraven neutralitzar les crítiques i netejar la seva imatge amb l'adopció de mesures populars: els jurats de Girona, al començament de maig de 1428, sol·liciten d'Alfons el Magnànim que tanqui sense trigança el contenciós que enfrontava el prevere Guerau Serra amb Pere Ramon Mont pel control de la nova capella que es construeix a Amer, ja que priva de sagraments els veïns²¹³.

A poc a poc, emperò, es restablia el consens entre les autoritats, cada una assumia les seves competències i l'acció conjunta permetia desarborar les crítiques. Una calamitat natural destructiva, encara que inicialment acostumés a suscitar tendències disgregadores entre els receptors, acabava gairebé sempre, doncs, convertint-se, arran de la lectura que en feien els poders constituïts, en un reforç de l'ordre vigent, en una barrera enfront de la contestació social i la marginalitat.

5. CONCLUSIONS

Catalunya, durant el bienni de 1427-1428, va patir una forta i prolongada activitat tectònica, que va provocar nombroses pèrdues de vides humanes i quantiosos danys materials. La sèrie sísmica olotina és la més llarga, densa i intensa de les documentades. Quan els pobladors de les àrees devastades, després d'unes quantes setmanes de calma, començaven a superar el pànic generat per un sisme destructiu i retornaven a les respectives llars per iniciar-ne la reconstrucció, la terra tornava a tremolar, esfondrant uns immobles ja malmesos, provocant noves víctimes i obligant els supervivents a evacuar de bell nou els nuclis urbanitzats.

Les actuacions de les diverses Administracions, de les jerarquies eclesiàstiques i dels mateixos afectats per tal de pal·liar les destrosses i reconquerir la normalitat van produir un ingent amàs de documentació oficial i privada, de què només ens ha arribat una part, dispersa pels arxius d'arreu de Catalunya i de les regions limítrofes. L'impacte psicològic de l'esdeveniment va ser tan fort i prolongat que la historiografia coetània i immediatament posterior en va guardar detallat record.

Els terratrèmols destructius, amb les seves seqüeles esfereïdores, van provocar entre els afectats una angoixa insuportable, una autèntica histèria col·lectiva i un impuls incontenible de fuga cap als espais oberts. Les calamitats naturals, a la baixa edat mitjana, igualaven sobtadament els rics i els pobres, els poderosos i els humils, que es barrejaven a les àrees considerades com a més segures, prescindint de

212. IMHB, Consellers; Borrador de Lletres, I, 1428, setembre, 1.

213. AHMG, Ordinacions, 9-2, fol. 13r.

tota mena de divisòries socials o morals. En aquesta primera fase, caracteritzada pel pànic col·lectiu, prosperaven a les comunitats l'agressivitat, l'egoisme, els robatoris i altres tendències disgregadores, afloraven les contradiccions internes i les crítiques esdevenien més contundents.

Les col·lectivitats afectades, tot just després de cada sotbatuda, van reaccionar, tanmateix, contra la catàstrofe i, posant en joc tots els seus recursos mentals i la seva experiència, hi van oposar una resistència cada cop més articulada, per tal de restablir l'ordre que va col·lapsar. Els damnificats, per superar el pànic i reconquerir la normalitat, havien de dotar, emperò, d'un sentit el cataclisme, n'havien de reconstruir mentalment la seqüència, des de la gènesi fins a l'ocàs. La societat catalana del segle XV, incapaç -com la resta de les europees coetànies- de formular una teoria racional de les calamitats, va recórrer a les explicacions teleològiques. Les desgràcies col·lectives, segons els ideòlegs de l'època, no eren fenòmens naturals, externs a les col·lectivitats afectades, sinó càstigs providencials dels pecats comesos pels seus membres, sancions puntuals d'un Déu omniscient i justicier. Aquesta hipòtesi, de palesa provenença eclesiàstica, va gaudir del suport interessat de les autoritats civils, que no van desaproveitar cap ocasió per a reformular-la i arrodonir-la. D'aquests plantejaments morals, hom en va deduir que la mesura més adient per a contenir una calamitat natural i conjurar-ne la repetició consistia en el restabliment, mitjançant pràctiques culturals de tipus expiatori, del vincle entre les comunitats afectades i el Creador, l'únic controlador efectiu de les forces de la natura.

A la baixa edat mitjana, les pràctiques expiatòries col·lectives, pel fet d'exorcitzar la por i reinstaurar la serenitat entre els damnificats, van actuar, en els períodes d'emergència, com a vàlvules d'escapament per a la pressió social. Quan la tensió emotiva generada per un cataclisme amenaçava de remoure els pilars de la convivència civil, una processó penitencial i un ofici solemne reintegrava cada estament al lloc que li corresponia dins la comunitat, restablia els codis i els símbols socials. Després de cada sisme, els veïns de les ciutats catalanes es van sotmetre a severes disciplines penitencials.

El protagonisme en el disseny d'aquest agregat de mesures expiatòries corresponia a les clerecies locals, alguns membres de les quals, experts en la gestió de les crisis, recorrien les àrees devastades consolant i rearmant moralment els supervivents. Durant els sismes de 1427-1428, aquest important paper va correspondre al franciscà Matteo d'Agrigento, alguna de les iniciatives del qual, com la condemna dels censals, va provocar conflictes amb els consistoris. En aquest segon estadi, les autoritats civils, des d'un segon pla, aprofitaven el sentiment de culpabilitat suscitats pels taumaturgs entre els veïns per a instaurar mesures contra les diverses modalitats de contestació social.

Superada la por i asserenats els ànims amb les mortificacions i les pregàries, les jerarquies eclesiàstiques passaven el testimoni a les Administracions perifèriques. Els edils, en una tercera etapa, avaluaven els danys soferts per cada família, distri-

buïen entre els veïns els ajuts provinents de les àrees indemnes, restablien les relacions vigents abans de la calamitat entre persones i béns, retornaven a cada conciu-tadà el respectiu rang. Batlles, jurats, jutges i notaris, amb la seva actuació conjunta, van restablir un disseny institucional mínim, sota el control del qual es va reprendre, a les contrades de la Catalunya Vella, l'activitat econòmica, es va restaurar el teixit social i es va desautoritzar la dissidència.

A la baixa edat mitjana, les calamitats, malgrat que generessin tendències disgregadores entre els receptors, solien esdevenir, com a conseqüència de la lectura que en feien els poders constituïts, un reforç de l'ordre vigent.